

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt: LXXVII

AĞUSTOS 2013

Sayı: 279

HAÇLILAR VE DOĞU HİRİSTİYANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

AYDIN USTA*

Papa II. Urbanus'un (1088-1099) 1095 Kasımında Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmanın sonrasında başlayan Haçlı Seferlerinin ana temalarından biri de *Doğulu Hıristiyan kardeşlere yardım ve Müslümanların ayakları altında çiğnenen Hz. İsa'nın kutsal hatıralarının bulunduğu Kudüs'ün kurtarılması* olmuştur¹. Burada bahsi geçen *doğulu Hıristiyan kardeşler* şeklindeki ifadenin direkt muhatabı Bizans İmparatorluğu idi². Ancak doğudaki Hıristiyan varlığı sadece Bizans ve onun Ortodoks tebaasından ibaret değildi. VII. yüzyılın ilk yarısından beri Müslümanların hâkimiye-

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, aydinusta@gmail.com

¹ Papa'nın konuşması ile ilgili bkz., Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, ing. trc., F. Rita Ryan, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 62-67; Robertus Monochus (Robert the Monk), *Historia Iherosolimitana*, ing. trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Burlington 2005, s. 79-81.

² Frederic Duncalf, "The Council of Piacenza and Clermont", *A History of the Crusades*, I, gen. ed. K. M. Setton, Londra 1969, s. 222-229; Cristopher McEvitt, *The Crusades and Christian World of the East, Rough Tolerance*, Philadelphia 2008, s. 48; Ebru Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğü Hıristiyanları", *Sosyologca*, sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, İstanbul, s. 63-64.

tinde yaşayan ağırlığını Ermeniler, Süryaniler ve Mısırlı Kıptilerin (Koptlar) meydana getirdiği daha başka Hıristiyan cemaatler de bulunuyordu.

Aslında *Doğu Hıristiyanlığı* tabiri Haçlı Seferlerinin öncesinde Batı dünyasında basit bir kavramdan çok giderek keskinleşmekte olan dinî ve siyasî ayrımı ifade etmekteydi. IV. ve V. yüzyıllarda Hz. İsa'nın tabiatı üzerinde yoğunlaşan dinî tartışmalar Hıristiyanlık içinde etkilerini günümüze kadar getirebileceğimiz ayrılıkları da ortaya çıkarmıştı. Gittikçe daha yoğun bir şekilde kendisini hissettiren bu gruplaşmalara çözüm bulmak amacıyla düzenlenen konsiller bir fayda sağlamadığı gibi aynı zamanda gidişatın siyasî bir görünüm kazanmasını sağlamıştı. Özellikle 451 senesinde gerçekleştirilen Kadıköy (Khalkedon) Konsili, Hıristiyan dünyasında doğu ve batı ayrımı için önemli bir mesafe taşı olmuştur.

Konsil öncelikle 431 senesinde Efes'te, İstanbul Patriği Nestorius ve taraftarlarının³ aforoz edilmesinin ardından Bizans'ın dinî itikadı üzerinde ağırlık kazanan Monofizit⁴ görüşün reddi için toplanmıştı. Nihayetinde İskenderiye Patrikliği tarafından ortaya atılan Monofizit öğretisi

³ Süryani asıllı İstanbul Patriği Nestorius (428-431) Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak; onun insan kimliği (Hz. İsa insan olarak doğmuş ve sonrasında bedenine Logos'un / kelâmın girmesiyle tanrı olmuştur) ile tanrı kimliğinin birbirinden ayrı olduğu dolayısıyla da Hz. Meryem'e *Tanrının Annesi* (Theotokos) denilemeyeceğini şeklinde bir görüş ileri sürmüştür. Bu düşünceyi kabul edenlere de Patrik Nestorius'a ithafen Nesturiler denilmiştir. Bizans'tan kaçarak Sasanilere sığınan Nesturiler burada ilmi bakımdan sağladıkları gelişimin dışında misyonerlik faaliyetleri sayesinde mezheplerinin Orta Asya'ya kadar yayılmasını sağlamışlardır. Tfs. için bkz. Aziz S. Atiyya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, trk. trc. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005, s. 265-266; Nicolas Zernov, *Eastern Christendom A Study of the Origin and Development of Eastern Orthodox Church*, Londra 1963, s. 58-62; David Christie-Murray, *A History of Heresy*, Oxford 1976, s. 62-68; *The Acts of Council of the Chalcedon*, ing. trc. and notes., Richard Price and Michael Gaddis, Liverpool 2005, s. 18; Françoise Micheau, "Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites", *The Cambridge History of Christianity*, V, *Eastern Christianity*, ed. Michael Angold, Cambridge 2008, s. 377-379; Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *A.Ü.E.F. Dergisi*, Ankara 2000, s. 312-313.

⁴ İskenderiye Patrikhanesi tarafından ortaya atılan bu görüşe göre; Hz. İsa'daki insan ve Tanrı karakterleri değişmeksizin tek bir doğada toplanmıştır. Dolayısıyla Hz. Meryem'de *Tanrının Annesi* (Theotokos)dir. İlk dönem ile alakalı tfs. için bkz., Atiyya, *a.g.e.*, s. 87-90; Zernov, *a.g.e.*, s. 64-65; Christie-Murray, *a.g.e.*, s. 69-74; Micheau, *a.g.m.*, s. 373-377; Eroğlu, *a.g.m.*, s. 313-314.

aforoza maruz kalırken *Khalkedon Amentüsü*⁵ olarak bilinen görüş Bizans İmparatorluğu'nun resmî inanç akidesi olarak kabul edilmişti. Bunun sonrasında aynı konsilin on beşinci oturumunda alınan bir dizi kararın içerisinde yer alan yirmi sekizinci maddenin, Monofizitliğin reddi kadar genele yayılan büyük yankıları olacaktı. Konsilin hamiliğini üstlenen İmparator Marcianus (450-457) dinî konularda daha fazla söz sahibi olmayı ve dolayısıyla da Roma'nın otoritesini kırmayı amaçlıyordu. Böylelikle İstanbul Patrikliği'nin konumunu Roma'daki Papalık makamıyla eşit hale getirmek istemişti. Onun bu düşüncesi papalık temsilcilerinin itirazlarına rağmen konsilin diğer üyeleri tarafından kabul edilmişti⁶. Ortaya çıkan sonuç ise Yeni Roma Patrikliği (İstanbul Patrikliği) ile Eski Roma Patrikliği (Papalık) arasında yüzyıllar boyunca devam edecek bir rekabetin başlaması olacaktı. Önceleri daha çok siyasî yönleriyle kendisini gösteren bu ayrılık ilerleyen dönemlerde dinî ayınlara da yansıtılacaktı. Elbette ki doğu ve batı kiliseleri arasındaki rekabet yaşanan süreçteki siyasî gelişmelerle daha da keskinleşecekti.

İmparator Iustinianos'un (527-565), Büyük Roma'yı canlandırmak adına batıya yaptığı seferler istenilen sonucu sağlamaktan uzak kalsa da İtalya ve Papalık üzerinde yeniden bir otorite tesis edilmişti. Ostrogorsky bu durumu; *Iustinianos, papa ve patrikleri hizmetkârı sayıyor ve onlara buna göre muamelede bulunuyordu* şeklindeki sözleriyle açıklamaktadır⁷. Ancak dünyevi iktidar arzusunu her daim gösteren Papalık, Bizans hegemonyasına karşı siyasî hamlelerle cevap vermekten de geri durmamıştı. Nitekim 451'deki oldu-bittinin bir karşılığı olarak 800 yılında Karolonjiyenlerin kurucusu Charlemagne'a (Büyük Karl) (768-814) taç giydirilerek Kutsal-Roma Cermen İmparatoru ilan edilmiş ve böylelikle Bizans'ın karşısına Avru-

⁵ Kadıköy Konsili'nde Roma'nın da desteği ile alınan kararlar çerçevesinde oluşturulan bu görüşe göre; Hz. İsa, iki tam teşekkül etmiş, birbirinden ayrılmaz fakat birbirine de karıştırılmaz bir tabiata sahiptir. Bu yönüyle de hem gerçek manada Tanrı hem de gerçek manada bir insandır. Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trk. trc. Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 55; Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, trk. trc., Mehmet S. Aydın, Ankara 1990, s. 16-18; Zernov, s. 63-64; Mehmet Çelik, *Süryaniler Tarihi*, I, Ankara 1996, s. 219; Nihat Durak, *Süryaniler Açısından 451 Kadıköy Konsili*, İstanbul 2012, s. 71-73.

⁶ *The Acts of Council of the Chalcedon*, s. 75-84; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 54-55; Dvornik, *a.g.e.*, s. 17; Eroğlu, *a.g.m.*, s. 313-316; Çelik, *a.g.e.*, s. 216-218; Durak, *a.g.e.*, s. 64-69.

⁷ *Bizans Devleti Tarihi*, s. 71.

pa'da yeni bir imparator çıkarılmıştı⁸. Charlemagne açık bir şekilde gösterdiği Bizans düşmanlığı dolayısıyla Abbasi Halifesi Harun el-Reşid ile bu devlete karşı ittifak yapmaktan çekinmeyecekti. Yine ilerleyen dönemlerde Papalığın, Bizans'ın İtalya'daki varlığına karşı Normanlar üzerinden gösterdiği düşmanca reaksiyon taraflar arasındaki ilişkilerin ne düzeyde seyrettiğini açık şekilde ortaya koymaktaydı. Bütün bunların üzerine kiliseler arasındaki rekabetin 1054'de schisma (kiliseler ayrılığı) ile sonuçlanması ve tarafların birbirini aforoz etmesi, durumu tamamiyle içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. 1071 sonrasında ağırlığını hissettiren Selçukluların baskısı nedeniyle İmparator VII. Mihail (1071-1078) ve Papa VII. Gregorius (1073-1085) arasındaki yakınlaşma da beklenen neticeyi vermekten uzak kalmıştı. Dolayısıyla Haçlı seferlerinin evveliyatında Bizans ile Batı Dünyası arasındaki ilişkiler konusunda kardeşlikten hatta bir samimiyetten söz etmek son derece zordur. Seferlerin başlangıcından 1204'e kadar geçen süreçteki Bizans-Haçlı ilişkileri de artık kemikleşmiş hale gelen nefret ve düşmanlığın izleriyle doludur. Öyle ise II. Urbanus'un, *Doğulu Hıristiyan kardeşler* vurgusunun bir ayağının bütünüyle gerçeklik temelinden yoksun kaldığı açıkça görülmektedir.

Yukarıda ana hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız Bizans ile ilişkilerde yalnızca teoride kalan bu sözlerin, Haçlıların Ortadoğu'daki Yerli Hıristiyanlarla münasebetlerine nasıl etki ettiği ise çalışmamızın asıl hedefini oluşturmaktadır. Bunu yaparken Haçlı seferleri öncesinde bölgedeki Hıristiyanların durumu, başlayan seferlerden beklentileri, Haçlılar ile aralarındaki ilişkiler sosyal yönlerine ağırlık verilerek ele alınmaya çalışılacaktır.

Bizans ve Müslüman Hâkimiyetinde Yerli Hıristiyanlar

Ortadoğu'daki Hıristiyan topluluklarının dinî inançlarının ve Bizans İmparatorluğu ile münasebetlerinin şekillenmesinde yine Kadıköy Konsili'nde alınan kararların ön plana çıktığı görülmektedir. Mısır ve Suriyeli Hıristiyanlar arasında yaygın durumdaki Monofizit görüşün burada aforoz edilmesi büyük tepki çekmişti. Diğer taraftan o sırada Sasanilerin saldırıları ile uğraştıkları için konsile iştirak edemeyen Ermeniler de, Bi-

⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 170-172; August Bailly, *Bizans Tarihi*, I, trk. trc. Haluk Şahin, İstanbul t.y., s. 93; Eroğlu, a.g.m., s. 315.

zans ile aralarındaki mevcut siyasî çekişmelerin tesiriyle monofizit öğretiyi benimsemişlerdi. Hatta muhalefeti bir adım daha ileri götürerek kendi kiliselerine apostolik⁹ vasfı yükleyip milli bir kilise kurmak için harekete geçmişlerdi. Böylece Kadıköy Konsili'ni takip eden dönemde doğuda monofizit görüşe sahip üç büyük kilise meydana getirilmişti. Ermenilerin Gregoryen Kilisesi'nin dışında Mısır'da İskenderiye merkezli Kıpti Kilisesi, Suriye Süryanilerinden Jakobus Baradaeus(ö.578) tarafından yeniden organize edilen¹⁰Süryani Kilisesi (Yakubiler) kabul ettikleri Monofizit inancı, Bizans'a karşı siyasî muhalefet hisleriyle birleştirmişlerdi. Bunların dışında Ortadoğu'da az sayıda Nasturi (Doğu Süryanileri) Hıristiyan da bulunmaktaydı.

Bölgede Bizans'ın Ortodoks inancına sadık kalan Hıristiyanlar da vardı. Bunlara imparatorun adamları manasına gelen *Melkiler* denilmişti. Özellikle Filistin'de belli bir nüfusa sahiptiler. Bunların arasında yerli halkın dışında bölgeye yerleşmiş Grekler de yer almaktaydı. Öte yandan Bizans imparatorları siyasî hâkimiyetini pekiştirmek gayesiyle ortak bir dinî görüş oluşturmak amacından vazgeçmemişlerdi. Nitekim Heraklius döneminde (610-641) inanç konusunda orta yolu bulabilmek adına Monotelizm fikrini ortaya atmış¹¹ ise de taraflar arasında pek kabul görmemiş ve bu düşünce III. İstanbul Konsili'nde (681) aforoz edilmişti. Ancak Monotelist düşünce bütünüyle de reddedilmiş değildi. Bugünkü Lübnan'ın dağlık kesiminde yaşayan Süryani asıllı Maruniler bu inancı benimsemişti.

Bizans imparatorları hâkim oldukları saha içindeki dinî bütünlüğü sağlamak konusundaki barışçıl çabalarının yanında güç kullanmaktan da çekinmemişlerdi. Sapkın (heretic) olarak kabul ettikleri bu unsurlar üzerinde başlattıkları baskı ve zulüm kendilerine karşı nefretin artması kadar

⁹ Apostle; Hz. İsa'nın 12 havarisine verilen bir isimdir. Erken Hıristiyanlık döneminden itibaren çeşitli mezheplere ait kiliseler kendilerini bu havarilerden birine bağlamak suretiyle kiliselerinin eskiliğini ve saygınlığını vurgulamak istemişlerdir. Örneğin Roma Kilisesi köklerini 67 yılında Roma'da öldürülen St. Petrus' (Pierre) a bağlarken, Ermeniler kendi kiliselerini St. Barthalemeus ve St. Taddeus'a bağlamaktadır. Bkz. "Apostolic Succession" *Britannica Encyclopedia of World Religions*, Londra 2006, s. 69.

¹⁰ Atıya, *a.g.e.*, s. 202-207; Çelik, *a.g.e.*, s. 296-306.

¹¹ Buna göre Hz. İsa'da iki tabiat ile birlikte tek bir enerji olduğu kabul edilmekteydi. Bkz., Atıya, *a.g.e.*, s. 94-97, 422-424; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 101-102, 118-119.

Monofizit inanca sahip ahalinin yer aldığı doğu bölgelerinde milliyetçilik duygularının keskinleşmesine sebebiyet vermişti. İmparatorluk içindeki mezhep çatışmaları çözümsüzlük ve karşılıklı nefret hisleriyle devam ettiği bir sırada başlayan İslam fetihleriyle bu kez Müslümanlar da gelişmelere müdahil olmuşlardı. İslam orduları hızlı bir ilerleyişle 642 senesine kadar Monofizitlerin ağırlıkta olduğu Suriye ve Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Kudüs ise bizzat Hz. Ömer tarafından teslim alınmıştı (638).

Müslüman hâkimler ile idareleri altına giren Hıristiyan unsurlar arasındaki ilişkiler başlangıçtan itibaren iyi bir seyir takip etmişti. Bizans'ın baskısından bıkan Monofizitler çoğu yerde eski zorba efendilerine karşı Müslümanların yanında olmayı tercih etmişlerdi. Zira Müslüman yöneticiler, Hıristiyanlar ve diğer gayrimüslim unsurlarla ilişkilerini, ilk uygulamalarını Hz. Peygamber döneminde gördüğümüz *zümme* sistemine göre düzenlemekteydiler. Sistem esas olarak devlete itaat ettikleri ve vergilerini muntazaman verdikleri takdirde her biri ayrı bir cemaat kabul edilen bu toplulukların bütün dinî ve sosyal haklarını güvence altına almaktaydı¹². Muhtevasında hâkim ile tabi arasındaki genel statüden kaynaklanan bazı kısıtlamalara, yine bazı halifeler döneminde kişiye bağlı olarak meydana gelen ancak süreklilik arz etmeyen takibat ve yaptırımlara rağmen Hıristiyanlar, İslam toplumu bünyesinde son derece rahat yaşam şartlarına sahiptiler. Bunlar devlet görevlerinde yer aldıkları gibi sosyal ve ticarî hayatta da önemli roller üstlendiler. Öte yandan herhangi bir baskı olmamasına karşın zimmîler arasında İslamiyet hızla yayılmaktaydı. Nitekim kısa süre içinde ihtida edenler ve Arap kabilelerinin göçleriyle birlikte Suriye ile Mısır bölgeleri bütünüyle Müslüman coğrafyası haline geldi. Eski inanışlarını muhafaza eden gruplar ise İslam toplumunun içinde önemli bir tamamlayıcı unsur olarak yaşamlarını sürdürdüler ve yaklaşık üç yüz yıllık bir zaman diliminde çok fazla bir sorunla karşılaşmadılar.

Bozulan Dengeler ve Selçukluların Gelişi

X. yüzyıla gelindiğinde Ortadoğu'da siyasî dengelerin yeniden yerinden oynadığını görülmektedir. İlk olarak Mısır, Abbasilerin rakibi Şii

¹² P.K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I, trk. trc. Salih Tuğ, İstanbul 1995, s. 366-369; C. Cahen, "Zümme", *IA*, XIII, 566-571; Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri", *DEÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1-4, İzmir 1987, s. 115-155.

Fatımilerin egemenliğine girmişti. Buradaki Hıristiyanlar, Fatımilerin gözünde bölgedeki yoğun Sünni nüfusa karşı güvenilir bir müttefik olacaklardı. Kısa süre içinde Suriye sahilleri ve Filistin de bu devlet tarafından ele geçirilmişti. Diğer taraftan gücünü yeniden toparlayan Bizans İmparatorluğu da Kuzey Suriye üzerinde varlığını yeniden hissettirmeye başlamıştı. Ayrıca durumdan istifade eden Ermeniler de Doğu Anadolu'da küçük siyasî teşekküller meydana getirmişlerdi.

Bizans ve Fatımilerin saldırıları karşısında gerileyen Abbasilerin imdadına yetişen ise Selçuklu Türkleri olmuştu. Düzen dâhilindeki askerî seferlerin yanında bu devlete bağlı ya da itaati reddederek batıya çekilen Türkmenler kısa süre içinde Anadolu ve Suriye coğrafyasına yayılmışlardı. Türk varlığına karşı Bizans'ın mukabelesi ve Fatımîlerin Suriye'deki mevcudiyetini koruma çabası siyasî ve askerî yönden bir dizi olaylar silsilesini de beraberinde getirmişti. Bu çerçevede bozulmaya başlayan sosyal düzen bütün yerleşik ahaliyi olduğu gibi Yerli Hıristiyanları da etkilemişti. Nitekim bölge sakinlerinin, Türkmenlerle ilk münasebetleri, göçebe ve yerleşikler arasındaki ananevi rekabet de dikkate alındığında çok iyi geçmemişti. Ancak Türkmenlerin tutumu sadece Hıristiyan ahaliye münhasır değildi. Nitekim başta Abbasi Halifesi Kaim biemrillah (1031-1075) olmak üzere bazı Müslüman emîrlerin, bunların yağmacılığı ve yerleşik ahaliyi rahatsız etmeleri üzerine Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e bir şikâyet mektubu yazdıkları bilinmektedir¹³. Aynı şekilde Yerli Hıristiyan kaynakları da Müslüman ya da Hıristiyan ayrımı yapmaksızın mücadeleler sırasında birçok kimsenin hayatını kaybettiğini ve esir edildiğini yazmakla birlikte Hıristiyanların daha ağır kayıplara uğradığını aktarmaktadır¹⁴. Ancak bu durum her şeyden önce mevcut savaş hali ve bununla ilgili kaidelerle alakalıdır¹⁵. Dolayısıyla gelişmeler

¹³ Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, I, trk. trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 302-303.

¹⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. H.D. Andresyan, Ankara 2000, s. 82-83,86-87,100, 107-108,110-121; Süryani Mikhail, *Süryani Patrik Mikhail'in Vekayinamesi*, TTK Kütüphanesi, s.16-19,22; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, 300-303.

¹⁵ İslam geleneğinde bir bölge ya da şehir halkıyla savaşa girmeden önce karşı taraftan Müslüman olmak, kendi hâkimiyetini kabul edip vergi vermek şıklarından birini tercih etme-

bir bölge üzerindeki hâkimiyeti sağlamak adına yapılan mücadelenin genel seyri içinde değerlendirilmelidir. Zira böyle bir karmaşa ortamından faydalanmak isteyen bazı Ermeniler de eşkıyalık yapmaya başlamışlardır¹⁶. Müelliflerin din adamı kimliğinin de konuyla ilgili abartılı anlatımlarda etkili olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerden hareketle bazı araştırmacılar Selçuklu döneminin, Hıristiyanlar için daha öncesine nazaran bir gerileme devri ve Haçlı seferlerinin fiiliyata geçmesinde hızlandırıcı bir etken olduğu şeklinde yorumlar yapmışlardır¹⁷. Ancak kaynakların ifadelerini takibe devam ettiğimizde bu tezin objektiflikten uzak olduğu görülmektedir. Nitekim Selçukluların Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarındaki egemenliklerini kesinleştirmeleri bozulan düzen ve intizamın yeniden oluşmasını sağlamıştır. Yerli Hıristiyanlar için de durum büyük ölçüde normale dönmüştür. Bunu kaynaklardaki dönemsel ifade farklılıklarında açıkça görmek mümkündür. Öyle ki Urfalı Mateos mücadele ve fetihler döneminde Selçuklu tahtında yer alan Tuğrul Bey'i *ateş fışkıran kara bir bulut*¹⁸, Alparslan'ı *İranlıların ejderi, Allah'ın gazabının timsali*¹⁹ olarak tasvir ederken bir sonraki dönemin hükümdarı Melikşah'tan *iyi, merhametli, Hıristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden, herkesin babası, bütün insanlara karşı merhametli ve iyi niyetli biri* olarak bahsetmiştir²⁰. Bir diğer önemli husus ise hakkındaki bütün olumsuz tasvirine karşın Alparslan'ın sözünde duran ve yeminine sadık bir kimse olduğunun vurgulanmasıdır²¹. Konuyla alakalı farklı bir örnek de Filistin bölgesinden verilebilir. Buraya karşı gerçekleştirilen Atsız ve Şöklü beylerin idaresindeki Türkmen akınlarının meydana getirdiği düzensizlik ve karmaşa bölgede sağlanan hâkimiyetin ardından kısa sürede giderilmiştir. Hatta bu sırada

leri istenirdi. Bunların reddi durumunda ise mücadele kazanıldığı takdirde Müslüman kuvvetler üç gün boyunca yağma hakkı dışında mağluplar üzerinde her türlü tasarrufa sahiptiler.

¹⁶ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s.30-31.

¹⁷ Atiya, s.223-224; Joshua Prawer, *Crusader Institutions*, Oxford, 1980, s.198. Bununla alakalı yorum ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Shimon Gat, "The Seljuks in Jerusalem", *Towns and Material Culture in the Medieval Middle East*, ed. Yaacov Lev, Leiden 2002, s.1-39; trk. trc. Murat Öztürk, "Kudüs'te Selçuklular", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul 2013, s. 549-582.

¹⁸ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 100.

¹⁹ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 119.

²⁰ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 146,178.

²¹ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 138-139,143-144; Süryani Mikhail, s. 27.

Fatimilerden alınan Kudüs şehrinin idaresi için de Mansur el-Balbayî adında dini bütün Yakubi Süryani görevlendirilmiştir²².

Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında kendi aleyhine bozulan güç dengesini yeniden şekillendirebilmek adına Avrupa'dan paralı asker isteğinde bulunmuştu. Ancak yapmış olduğu istek, siyasî sosyal ve ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşayan papalık ve batı dünyası tarafından mevcut çıkmazdan kurtulmak için bir vesile teşkil etmişti. Dolayısıyla çok geçmeden II. Urbanus'un *Kudüs'ün kurtarılması* ile ilgili yaptığı çağrının sağladığı dinî motivasyonun da tesiriyle Avrupa'nın insan ve asker gücü Bizans'ın beklentilerinin tamamen aksine düşüncelerle doğuya doğru harekete geçmişti. Böylece Ortadoğu'da Yerli Hıristiyanların da içinde yer alacağı uzun soluklu yeni bir güç mücadelesi başlamış oluyordu. Bunlar Bizans ile olan bütün düşmanlıklarına karşın Araplarla başlayan ve Selçuklularla devam eden Müslüman hâkimiyetinde mevcudiyetlerini korumuş ve toplum içerisinde önemli bir yer edinmeyi başarmışlardı. Şimdi ise sosyal ve kültürel yönden bölgeye bütünüyle yabancı bir başka Hıristiyan unsur kendisini göstermişti. Yerli Hıristiyanların bu yeni duruma gösterdikleri reaksiyon çalışmamızın ikinci safhasını oluşturmaktadır.

Birbirine Yabancı İki Toplum; Beklentiler ve Gerçekler

Bu yeni dönemin evveliyatında Yerli Hıristiyanlar ile batı dünyasının birbirini tanımak hususunda oldukça yetersiz kaldıkları ve mevcut ilişkilerin de çok iyi olmadığı görülmektedir. Papalık, Ortadoğu Hıristiyanlarının ağırlıklı kısmını oluşturan Monofizitlere her zaman muhalif bir tutum sergilemişti. Nitekim Nasturilerin aforoz edilmesinin ardından güçlerini arttıran Monofizitlerin liderliğinde toplanan 449'daki Efes Konsili, Papa I. Leo tarafından *Hayduklar Konsili* şeklinde itham edilerek kabul görmemişti²³. Yine Monofizit görüşün Kadıköy Konsili'nde aforoz edilmesinde de Papalık temsilcileri, İstanbul Patrikliği ile ortak hareket etmişlerdi. Fakat kısa süre sonra İstanbul Patrikliği ve onun hamisi konumundaki Bizans imparatorları ile başlayan çekişme batının bütün

²² Severus b. el-Mukaffa, *History of the Patriarchs of the Egyptian Church*, ing. trc. ve notlar: Aziz Suryal Atiya-Yassa Abdülmesih, Kahire 1959, s. 364-365.

²³ Dvornik, *a.g.e.*, s. 16; Çelik, *a.g.e.*, s. 193-194; Durak, *a.g.e.*, s. 26-27.

dikkatini bu mücadele üzerine yoğunlaştırmasına sebebiyet vermişti. Dolayısıyla Ortadoğu'daki Yerli Hıristiyanlarla bağlantı neredeyse bütünüyle kopmuştu. Bölgenin VII. asrın ilk çeyreğinden itibaren Müslümanların egemenliğine girmesi de batının ilgisizliğinin bir başka nedeni olarak görülebilir. Diğer yandan Yerli Hıristiyanlar, Bizans ordusunda paralı askerlik yapan Norman ve Franklar sayesinde batılılar hakkında az da olsa bilgi sahibi idiler. Nitekim eserlerinde bu paralı askerlerle alakalı verilen bilgilerde onların kahramanlık yönü ve kimi zaman da ihanetleri konu edilmiştir²⁴.

Yerli Hıristiyanların, Batı Hıristiyan dünyası ile arasındaki mevcut kopukluk ve yabancılaşma onların Haçlıları, *Romalılar* şeklinde tanımlamalarında kendisi göstermektedir. Bunu Yerli Hıristiyan kaynaklarının eski tarih yazıcılığı geleneğini sürdürmeleri ve Roma kilisesine yapılan bir atıf olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun doğuda Partlar ve Sasanilerle yaptığı kanlı mücadelelerin hatırası hala zihinlerdeydi. İlişkilerin koptuğu 451 yılı öncesinde ise imparatorluğun mirasçılarında batı kolu halen varlığını sürdürmekteydi. Doğu Roma yani Bizans ise artık Grek (Yunan) telakki edilmekteydi²⁵. Yine Romalılar ifadesinin tamamlayıcısı olarak Haçlı liderlerinden Godefroi de Boullion'un eliyle Kudüs'e karşı üçüncü kez çekilen eski Roma imparatorlarından Vespasianus (79-81)'un kılıcıyla ilgili bir hikâye aktarılmaktadır²⁶. Haçlıların bölgeye yerleşmelerinin akabinde ise *Franklar* ve *Latinler* ifadelerinin kullanımı ön plana çıkmıştır.

²⁴ Urfalı Mateos, s. 101-102,115-117,127; Smpat Sparapet, *Chronicle*, ing. trc. Robert Bedrosian, New Jersey 2005, s. 25, 28.

²⁵ Ostrogorsky (s.99-100), Herakleios'un hükümdarlığını (610-641) Roma devrinin kapandığı ve Bizans devrinin başladığı bir zaman dilimi olarak tasvir etmektedir. Ona göre bu dönemden itibaren Grekleşme, imparatorluğa yeni bir görünüm kazandırmıştır. Nitekim Abu'l-Farac eserinin IX. babının başlığı *Bu dokuzuncu seri Roma Kralları ile başlayarak Yunan Kralları ile nihayet bulmaktadır* şeklindedir (s. 161-169). X. babı ise *Yunan Krallarından Araç Krallarına geçen Onuncu Seri burada başlıyor* şeklinde isimlendirilmiştir (s. 170-291). Burada Herakleios da Yunan kralı olarak geçmektedir (s.170). Urfalı Mateos ise başlangıçta Bizans'ı, Roma diye betimlemesine rağmen Haçlılarla ilgili bahislerin anlatımına geçmesinden itibaren Haçlıları "Romalılar", Bizans'ı ise "Grekler" şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur (s. 189). Aynı durum Süryani Mikhail'de (s. 39) de görülmektedir.

²⁶ Urfalı Mateos, s. 188. Burada, Godefroi aynı zamanda Roma imparatorlarının soyundan ve onların tacına sahip biri olarak gösterilmiştir.

Yerli Hıristiyanların, Haçlı seferlerine bakış açısıyla ilgili ilk elden söylenmesi gereken nokta belli bir sempatinin olduğu gerçeğidir. Burada ki en temel husus ise aynı dini paylaşmanın getirdiği yakınlık duygusudur. Bunun getirdiği iyimserlik hisleriyle her cemaat gelişmelerin neticesinde bazı kazanımlar elde edebileceklerini düşünmekteydi. Onların bu husustaki beklentileri birbirinden farklı sosyal ve siyasî bir takım gereksinimlerine dayanmaktaydı. Özellikle Ermeniler olayların gidişatından son derece ümitlenmişlerdi. Zira Bizans ile öteden beri süre gelen dinî-siyasî çekişmelerinin akabinde Arapların ve kısa süre öncesinde de Selçukluların yüksek hâkimiyetini kabullenmek zorunda kalmışlardı. Haçlılar onlar için siyasî bağımsızlık hayallerinin gerçeğe dönüşmesi için bulunmaz bir fırsattı. Dolayısıyla Ermeni hâkimler oluşan mücadele ortamından kendi çıkarları doğrultusunda azami ölçüde faydalanmak niyetindeydiler. Çünkü Haçlıların gelişinin arifesindeki siyasî ortam onlar adına oldukça müsait hale gelmiş, Kilikya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da varlıklarını hissettirmeye başlamışlardı. Ancak sahip oldukları pozisyonları; Türklerin, Bizanslıların ve hatta diğer Ermeni beylerinin daimi tehdidi altındaydı. Elleri dekileri korumaları adına Haçlılarla işbirliği yapmanın ya da onları bu amaç doğrultusunda yönlendirmelerinin gerekli olduğu düşünmekteydiler. Müstakbel Kudüs Kralı Baudouin de Boulogne'nin daha önce Bizans'ın emrinde çalışmış Ermeni Bagrat ile münasebetlerinde bu durum bütün açıklığı ile kendisini göstermektedir. Baudouin - Bagrat birlikteliği, Haçlıların Ortadoğu'daki ilk siyasî teşekkülü olan Urfa Haçlı Kontluğunun kuruluşuna giden süreci de başlatmıştır.

Öte yandan bu olayda, ilerleyen dönemlerde Yerli Hıristiyanların arasında Haçlılar hakkında oluşacak hayal kırıklığının ilk örneğini de görmekteyiz. Zira Bagrat'ın, batılı müttefikini Urfa bölgesine yönlendirmesinin temel nedeni bölgede Baudouin'in de desteği ile kendisi için bir hâkimiyet sahası meydana getirebilmektir. Düşüncesinde başlangıçta başarı sağlasa da kendisini tehdit olarak gören diğer Ermeni beyleri tarafından yine Baudouin'in eliyle bertaraf edilmişti²⁷. Hatta bu olayla ilgili Christopher Mc Evitt, *Türk tehdidinin sadece bir mazeret ve görünüşü kurtarmak adına ortaya atılan bir şey olduğunu aslında Ermeni hâkimlerinin birbirlerini*

²⁷ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, ing. trc. ve ed. Susan B. Edgington, *History of the Journey to Jerusalem*, New York 2007, s. 164-169.

esas tehdit olarak gördüklerini belirtmektedir²⁸. Anlaşılacağı üzere Ortadoğu'nun Yerli Hıristiyan ahalisi o zamana değin bir arada yaşadıkları Müslümanlar gibi Haçlıların niyet ve maksatlarını tam olarak algılayamamışlardı. Henüz tanımaya başladıkları yeni muhataplarının neden orada oldukları ve dinî düşünceleri hakkında hiçbir fikre sahip değillerdi. Muhtemelen Haçlıları daha öncesinde Bizans adına paralı askerlik yaparken tanıdıkları Norman ve Franklarla karıştırmaktaydılar.

Buna mukabil Haçlı Ordusu; birbirinden farklı hedef ve gayelerle sefere iştirak etmiş unsurları bünyesinde barındırmaktaydı. Örneğin Baudouin açısından bakıldığında onun sefere çıkmak hususundaki temel motivasyonu, ailenin küçük çocuğu olarak Avrupa'da elde edemediği bir hâkimiyet sahasını doğuda sağlayabilmek düşüncesi idi²⁹. Bu isteğini gerçekleştirmek adına önüne çıkan fırsatları yani Ermeni hâkimlerinin arasındaki çekişmeleri ve seferlerin mahiyeti konusundaki bilgisizliklerini çok iyi değerlendirmişti. Urfa'nın Ermeni Hâkimi Thoros'un para ve hediyeler karşılığında şehri korumak için yaptığı davet ona hayallerini gerçekleştirmesi için beklediği fırsatı ayağına getirmiştir.

Latin kroniklerinin aksine iddialarına karşın³⁰ Yerli Hıristiyan kaynakları Thoros'un, Baudouin'i iktidarını paylaşmak için değil yalnızca Türklerin tazyikine karşı koymak amacıyla çağırıldığını aktarmaktadır³¹.

²⁸ *A.g.e.*, s. 61.

²⁹ Baudouin du Boulougne, II. Eustache de Boulougne ile Aşağı Lorainne Dükü Godefroi'nin kızı İda'nın üçüncü çocukları olarak dünyaya gelmişti. Büyük ağabeyi III. Eustache babadan kalan, ortanca ağabeyi Godefroi ise anneden kalan mülkleri aldıkları için kendisine yönetebileceği herhangi bir miras kalmamış dolayısıyla da kilise hizmetine girmişti. Ancak sonrasında rahipliği bırakıp evlenmiş ve ağabeyi ile birlikte Haçlı seferine katılmıştı. Bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, trk. trc., Fikret Işıltan, Ankara 1998, s. 112-113; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 1990, s. 1-3.

³⁰ Fulcherius Carnotensis, s. 89-90; Albertus, *a.g.e.*, s. 169; Willermus Tyrensis, *Historiarum in Partibus Transmarinis Gestarum*, ing. trc., E.A. Babcock-A.C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I, New York 1943, s. 189-194. Latin kaynaklarının Baudouin'in, Urfa'yı ele geçirmesine doğallık kazandırmak ve Haçlı liderini adına haklı gerekçeler ortaya çıkarmak üzere verdikleri bilgiler Işın Demirkent tarafından dikkatle ele alınarak çürütülmüştür. Bkz. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, 18-23.

³¹ Urfalı Mateos, s.194; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, ing. trc. A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, s. 70; Smpat Sparapet, *a.g.e.*, s. 49.

Öyle ki bu durum Ermenilerin yukarıda aktardığımız Haçlı seferleri ile ilgili beklentileriyle de örtüşmektedir. Ancak gelişmeler Thoros'un düşüncelerinin aksine bir gidişat takip etmiş ve Baudouin'in Urfa'ya gelişinin hemen sonrasında burada idareyi ele almayı başarmıştır. Onun şehri ele geçirmesi ve Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurması kendi adına seferlere katılma amacının gerçekleşmesiydi. Duruma Ermeniler açısından bakıldığında ortaya çıkan sonuç ise gerçek anlamda bir hayal kırıklığıydı. Zaman ilerleyip taraflar birbirini daha iyi tanımaya başladığında hayal kırıklığı daha da büyüyecekti.

Ermenilerin dışında Ortadoğu'da meskûn farklı mezheplere bölünmüş durumdaki Süryaniler (Yakubiler, Nasturiler, Maruniler) için ise Haçlıların geliştirdiği arzulan hedef ise; daha özgür ve dominant bir sosyal yaşam isteğiydi. Nitekim Süryani Mikhail'in *Vekayiname*'sinde aktarılan *Franklar denizi geçtikten sonra toplanıp, Kudüs'e girmek nasip olursa bütün Hıristiyan mezhepleriyle iyi geçineceklerini, Hz. İsa'yı tanıyan her bir millete kiliseler vereceklerini Tanrı'ya vaat ettiler* şeklindeki cümleler oluşan beklentiyi açıkça ortaya koymaktadır³².

Yerli Hıristiyanların, Haçlılara karşı tutum ve beklentileri kadar muhataplarının onlar ile ilgili düşünceleri de üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Papalık, doğunun Monofizit inanca sahip Hıristiyan cemaatlerine karşı her olumsuz bakış açısını her zaman dile getirmiş ve onları sapkın (heretic) olarak nitelendirmişti. Haçlı seferlerinin başlangıcında da bu durumun çok fazla değişmediği görülmektedir. Zira Yerli Hıristiyanlar, II. Urbanus'un Clermont'taki konuşmasında yapılan *doğulu Hıristiyan kardeşler* vurgusuna muhatap olarak kabul edilmemişlerdi. Bu husus Antakya'nın ele geçirilmesinden sonra II. Urbanus'a yazılan mektupta açıkça ifade edilmekteydi. Mektupta Haçlı liderleri, İznik'ten Antakya önlerinde Kürboğa'ya karşı kazandıkları zafer kadarki süreci anlattıktan sonra *Türkleri ve inançsızları mağlup ettiklerini ancak Grekler, Ermeniler, Süryaniler ve Yakubiler gibi sapkınların üstesinden gelemediklerini* belirterek papadan gelip başlarına geçmesini *otoritesi ve onların gücüyle bütün sapkınları yok etmesini* talep etmişlerdi³³. Aynı kuşatmanın de-

³² Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 40.

³³ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 107-112; *Letters from the East, Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, ing. trc. Malcom Barber-Keith Bate, Burlington 2010, s. 30-33.

vam ettiği sıralarda seferin önemli simalarından Etienne de Blois eşi Adele'ye yazdığı mektubunda Antakya'nın tahkimatlarının muhkemliği ile alakalı bilgi verdikten sonra *şehrin içinde 5.000 Türk askeri vardı. Sayısız Arap, Pauluşçu, Türköpol, Süryani, Ermeni ve diğer milletlerden sayısız kalabalık orada toplanmıştı. Bu Tanrı'nın düşmanlarıyla savaşırken, onun lütfuna sahiptik, demektir*³⁴. Mısır'daki Kıpti kilisesinin vekayiiinde yer alan *Haçlıların onların hakkındaki yanlış inançları, sapkın olarak görüp nefret etmeleri dolayısıyla Haçlı seferine taraftar olmadıkları ve hac için Kudüs'e gitmeyecekleri* şeklindeki ibareler de yukarıdaki örnekleri destekler niteliktedir³⁵. Haçlılar, 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirmeleriyle nihayet bulan yolculuklarının ardından gerçekleştirdikleri fiilleriyle halen mevcut düşüncelerinin arkasında olduklarını göstereceklerdi.

Papalığın, Kudüs ile ilgili başlıca tasavvuru ele geçirilmesinin ardından burada bir kilise devleti kurulmasıydı. II. Urbanus tarafından seferin idaresiyle görevlendirilen Le Puy Piskoposu Adhemar'ın da kurulacak yeni devletin yöneticisi olması planlanmıştı. Ancak Adhemar'ın, Kudüs'e varmadan Antakya'da ölmesinin ardından yerini alacak nitelikte bir kimsenin olmayışı ve siyasî-askerî gereklilikler dünyevi bir lider seçimini gerekli kılmıştı. Raimundus Aguilers de o sırada din adamlarının dünyevi liderlere karşı çok zayıf kaldıklarını aktarmaktadır³⁶. Nihayetinde sefere iştirak eden dinî ve dünyevî elitlerin katıldığı bir toplantının akabinde *Kutsal Mezarın Savunucusu* unvanını almakla yetinen Godefroi de Boullion, Kudüs'ü idare etmek üzere seçilmişti. Daha sonra onun yerini alacak kardeşi Urfa Kontu I. Baudouin, ilk Kudüs Kralı olarak taç giyecekti. Bununla birlikte Kudüs Patrikliği'nin başını çektiği Latin Kilisesi bir süre daha şehir üzerindeki yönetim haklarını dile getirmeye devam edecekti³⁷. İktidarı elde etmek konusundaki başarısızlıklarına karşın Latin Kilise eliti, dünyevi liderlerin de tam desteğiyle dinî konularda Kudüs'teki tek söz sahibi durumuna gelmişti. Bu hegemonya ise Haçlıların sapkın olarak gördükleri Yerli Hıristiyanlar ile ilgili olumsuz düşüncelerinin bir

³⁴ *Letters from the East*, s. 22-23.

³⁵ Severus b. el-Mukaffa, *a.g.e.*, II/III, s. 398-399.

³⁶ *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, ing.trc. J. Hugh Hill-Laurita L. Hill, Philadelphia 1968, s. 129.

³⁷ Willermus Tyrensis, I, s. 419-420; II, s. 39-40.

kere daha fiiliyata dökülmesi sonucunu doğurmuştu. Kudüs Patrikliği makamına getirilen Arnoul de Rohes, Müslüman hâkimiyeti döneminde şehirdeki Kutsal Mezar Kilisesi'nde ayın mihrapları bulunan Yerli Hıristiyan cemaatlerinin din adamlarının hepsini aforoz edip buradan çıkarttı. Yine Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan gerçek haçın yerini bilen Süryaniler işkenceyle bunu Latinlere teslimine zorlandılar³⁸. Arnoul'un yerini alan Patrik Daimbert ise daha da ileriye giderek Yerli Hıristiyanların (Ortodoks inancına sahip olanlar da dâhil) Kudüs'te yer alan kiliselerine ve bunlara ait mülklere el koymuştu. Ayrıca doğu kilise geleneklerine aykırı olarak kutsal mekânların hizmetinde rahibeleri kullanmaya başlamıştı³⁹.

Batılılar kendilerinden olmayan bütün unsurlara karşı çok fazla iyi niyet beslemediklerini açıkça göstermişlerdi. Yerli Hıristiyanlar da baştaki iyimserliklerinin aslında ne kadar yanıltıcı olduğunu kavramaya başlamışlardı. Fakat çok geçmeden Haçlıların, yerli unsurlarla ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirecek yeni gelişmeler kendisini göstermekte gecikmedi. Nitekim kaynaklar, yukarıda Kutsal Mezar Kilisesi ile alakalı aktarılan hikâyenin devamında bu değişime dinî bir şekil vermek çabası içine girmişlerdir. Öyle ki Haçlıların, Kutsal Mezar Kilisesi'nden diğer cemaatleri çıkarmaları ve burada kadınları görevlendirmeleri neticesinde ilahi bir uyarı olarak Hz. İsa'nın kabrinde sürekli yanan ateş Cumartesi günü yanmamış ve kandiller Pazar gününe kadar sönük kalmıştı. Haçlılar kendilerini azarlayan bu hayret verici alameti görünce kadınları mukaddes yerlerden uzaklaştırmışlar, Kutsal Mezar Kilisesi'nde yeniden her cemaate eski yerlerini geri vermişlerdi. Nihayetinde bu cemaatlerin ortak dualarıyla ateş yeniden yanmaya başlamıştı⁴⁰.

Bernard Hamilton olayı aktarırken Haçlıların önceki tutumunu diğer hiçbir Hıristiyan gücüne gerek duymaksızın Kudüs'ü ele geçirmelerinin verdiği üstünlük duygusuna bağlamaktadır. *Kazandıkları başarı Tanrı'nın onayının bir işaretiydi. Bu nedenle de Haçlılara ait olan şehir Latin kilisesinin bir öznesi haline getirilmeliydi*⁴¹. Runciman ise yukarıdaki hikâyeyi tamamıyla

³⁸ Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 131.

³⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 207-208; Smpat Sparapet, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, *aym yer.*

⁴¹ *The Latin Church in the Crusader States, The Secular Church*, Londra 1980, s. 14.

kabullenmiş olmasının yanında olaya; *Baudouin bu dersten iyice ibret aldı. Yerlilere karşı yapılmış haksızlığın telafisini emretti. Hatta Kutsal Mezarın anahtarları bile Rumlara geri verildi. Baudouin bundan sonra Filistin'deki bütün Hıristiyanların desteğini kazanmış görünmektedir*, şeklinde bir yorum getirmektedir⁴².

Burada akla gelen ilk soru Haçlıların var olan üstünlük duygularına karşın gerçekten de Kutsal Mezar'da cereyan ettiği belirtilen bu hikâye dolayısıyla mı bir anda yerli Hıristiyanlara haklarını geri verdikleridir. Batı dünyasının, doğulu Hıristiyan cemaatlerine karşı seferlerin başından itibaren gösterdikleri menfi tutum da dikkate alındığında buna olumlu yanıt vermek çok güçtür. Nitekim ilerleyen dönemler içinde Avrupa'nın ünlü kilise babalarından Cluny rahibi Aziz Peter (ö.1156) sapkınlığı şeytanın zehirlerinden biri kabul etmesinin yanı sıra bunlara karşı yapılacak baskının kâfirlere karşı yapılandan daha haklı olduğunu belirtmiştir⁴³. Yine bu zata, Poitiersli Peter adlı bir rahip tarafından yazılan mektupta Hıristiyanlığın üç büyük düşmanı olarak Yahudiler, sapkınlar ve Müslümanlar gösterilmiştir⁴⁴. Dolayısıyla Yerli Hıristiyanların, Haçlıların zihnindeki görüntüsünde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Öyle ise bu sorunun cevabını başka yerlerde aramak gerekmektedir.

I. Haçlı seferinin tamamlanmasının sonrasında seferin katılımcılarının birçoğu yurtlarına geri dönmüştü. Ortadoğu'da çok az bir Latin nüfusu kalmıştı. Haçlılar bölgede tutunmak ve hâkimiyet sahalarını genişletmek için sivil ve askerî nüfusa ihtiyaçları olacağını biliyorlardı. Bu nedenle Kudüs Kralı I. Baudouin, Avrupa'dan asker ve sivil nüfus talebinde bulunmuştu. Onun mektubuna cevaben, papalığın katkılarıyla oluşturulan üç ordu 1101 senesinde harekete geçmişti. Fakat bu kuvvetlerin Anadolu'da Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Danişmendli Gümüştegin tarafından birbiri ardına imhası, Ortadoğu'daki Haçlıları

⁴² *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 71.

⁴³ Dominique Iogua-prat, *Order and Exclusion, Cluny and Christendom Face Heresy, Judaism and Islam (1000-1150)*, ing. trc. G. Robert Edwards, New York 2002, s. 108-109; Mac Evitt, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁴ Iogua-prat, *a.g.e.*, s. 117.

dört gözle bekledikleri insan kaynağından mahrum bırakmıştı⁴⁵. Artık bölgedeki varlıklarını daha farklı şekilde korumak ve geliştirmek zorundaydılar. Bunun yolu ise o zamana değin dikkate almadıkları Yerli Hıristiyan cemaatler ve hatta Müslümanlara belli bir takım haklar vermekten geçmekteydi ki Kutsal Mezar Kilisesi'ndeki hikâye bu yumuşak geçişin sağlanması için önemli bir aracı olmuştur⁴⁶.

Haçlılar için şartların zorlamasıyla meydana gelen bu durum onların Yerli Hıristiyanlar ve Müslümanlarla münasebetlerini ilk dönemlerle kıyas kabul etmeyecek derecede değiştirecekti. Değişim sadece Ortadoğu'nun yerel aktörleriyle ilişkilerde değil Haçlıların siyaset, sosyal yaşam ile ilgili düşüncelerinde de kendisini gösterecekti. Bu nedenle Ortadoğu'da bir dönem sonra Batıdaki dindaşlarından farklı siyasî ve sosyal yaşam motivasyonuna sahip bir Doğu Haçlı toplumu meydana gelecekti. Fakat yine de Haçlılar, Yerli Hıristiyanları kendilerine gönülden bağlı bir müttefik olarak kazanmak adına *doğru zaman ve fırsatı kaçırmışlardı*⁴⁷.

⁴⁵ Büyük umutlar beslenmesine karşılık kesin bir başarısızlıkla sonuçlanan bu seferlerle ilgili uğranılan hayal kırıklığı ile paralel olarak Latin kaynaklarında Albertus Aquensis (s. 587-637) ve ondan alıntılar yapan Willermus Tyrensis (I, 430-433) dışında pek fazla bilgiye rastlanmaz. Aynı şekilde modern araştırmacılar da konuyla çok fazla ilgilenmemişlerdir. 1101 Haçlı seferlerinin gelişimi ile alakalı bkz. Işın Demirkent, "1101 Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56; J.L. Cate, "The Crusade of 1101", *A History of Crusades*, I, gen. ed. K.M. Setton, Londra 1969, s. 343-367.

⁴⁶ Runciman, (aynı yer) hikâyenin gerçekleşme tarihi olarak 1101 senesi Paskalyasını vermektedir. Ancak bu tarih 1101 ordularının Anadolu'ya girişinin hemen öncesine rastlamaktadır. Öte yandan Urfalı Mateos'ta (s. 207) Ermeni takvimine göre 550 (24 Şubat 1101-23 Şubat 1102) tarihi zikredilmiştir. Katolik adetlerine bakıldığında Paskalya gecesinde yeni ateşin kutsanmasına dair bir ritüel görünmektedir ki muhtemelen olayı Fulcherius'tan nakleden Runciman tarih konusunda böyle bir yanlışlığa düşmüş olmalıdır. I. Baudouin'in özel rahibi olarak Fulcherius olayı Kutsal Mezar'da eski ateşin sönmesi ve yeni ateşin yakılması ile alakalı Paskalya töreni ile bağlantılandırmıştır. Ancak Urfalı Mateos'ta Kutsal Mezar'da sürekli yanan ateşin sönmesinden bahsedilmekte ve yıl olarak genel bir tarih verilmektedir. Urfalı Mateos'un olayla ilgili gösterdiği tarih aralığı ise 1101 seferlerinin sonuna da denk düşmektedir.

⁴⁷ Joshua Prawer, *The Crusaders Kingdom, European Colonialism in the Middle Ages*, New York 1972, s. 219. Nitekim bu olay ve sonrasında arada yaşanan gelişmeler taraflar arasında tamiri mümkün olmayan ön yargı ve nefrete sebebiyet verecekti. Öyle ki, 1186 yılında 9 yaşında ölen V. Baudouin'in kemikleri, 1806 yılında Yerli Hıristiyanlar tarafından gömüldüğü yerden çıkarılarak lanetler arasında uçurumdan aşağı atılmıştır. Bkz. Altan, a.g.m., s. 65.

Gereklilikler Çerçevesinde Şekillenen Bir Ortak Yaşam Formu

Zira başlangıçtaki yabancılaşma rağmen dinî duyguların tesiriyle Haçlı hareketine yakınlık duyan Yerli Hıristiyanlar aradan geçen kısa sürede muhataplarını yeterince tanımışlardı. Haçlılar, Yerli Hıristiyanların gözünde *Tanrı'nın, Müslümanlarla savaşıp onları ezmek ve Kudüs'ü kurtarmak üzere gönderdiği ilahî destekle donanmış bir güçten*⁴⁸ ortaya çıktıkları günden beri çıkan bütün alametlerin tahribat, ölüm, kıtlam, açlık ve türlü felaketleri gösterdiği⁴⁹ bir zorbaya dönüşmüşlerdi. Yerli Hıristiyanlar artık Haçlıların varlığının kendileri için dinî ve siyasî olarak eskiye nazaran bir yenilik getirmeyeceğini anlamışlardı. Öte yandan Haçlıların, Ortadoğu'nun siyasî unsurlarından biri haline gelmiş olduğu gerçeğiyle de yüzleşmek zorundaydılar. Daha da önemlisi Haçlılarda olduğu gibi Yerli Hıristiyanlar için de bir takım gereklilikler vardı. Özellikle Urfa Kontluğu ve Antakya Prinkepsliği dâhilinde yoğun bir Yakubî ve Ermeni nüfus yaşıyordu. Ermenilerin, Türkler ile Bizanslılara karşı ellerinde tutmaya büyük gayret gösterdikleri Kilikya toprakları Antakya ile sınırdı. Yine Ermenilerin, Türklerin ve Bizanslıların baskılarına karşı Haçlılara gereksinim duymaları kaçınılmazdı.

Haçlılar ise artık Avrupa'dan gelebilecek ciddi bir nüfus desteğinden umidini kestiklerinden bu eksikliğini Yerli Hıristiyan nüfus ile telafi etmek yoluna gitmişlerdi. Hâkimiyetleri altındaki sahada sosyal ve ekonomik hayatın sürdürülüp geliştirilmesi⁵⁰ adına bu birinci öncelik haline gelmişti. Yine Müslümanlara karşı verilen mücadelelerde kendisini yoğun bir şekilde hissettiren asker gereksinimi için de onlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Böylece ortaya çıkan karşılıklı gereklilikler iki taraf arasında yeni bir dönemin kapıları aralanmasını sağlamıştı.

İlk önce Yerli Hıristiyan cemaatlerinin dinî hak ve özgürlükleri ile ilgili düzenlemeler yapıldı. Bunların (Monofizit, Monotelit ve az sayıdaki

⁴⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 187-188.

⁴⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁰ Jacques de Vitry, *Historie des Croisades*, thk. François Guizot, Paris 1825, s. 129. Aynı şekilde Jean Richard (*The Crusades, c.1071-c.1291*), ing. trc. Jean Birrell, Cambridge 1999, s. 98) Avrupa'da satılan pek çok ürün için Bauluların Yerli Hıristiyan unsurlara teşekkür etmesi gerektiğini söylemektedir.

Nasturi unsurlar) kiliselerine çok daha fazla serbestlik tanındı. Yerli Hıristiyanlara ait kiliseler Kudüs'teki Latin Patrikliğine görünürdeki bağlılıklarına karşın bütünüyle bağımsız hareket etmek hakkına sahiptiler. Bunların ruhanilerine Haçlılar tarafından beratlar verilmişti⁵¹. Kendi içlerinde yaptıkları atamalarda herhangi bir onaya ihtiyaçları yoktu. Ayrıca Latin kilisesine ait 1/10'luk dime vergisini ödemekten de muaf tutulmuşlardı⁵². Bizans'ın Ortodoks inancına sahip Melkiler için ise durum biraz daha farklıydı. Latin Kilisesi, Melkileri aradaki mevcut ayrılığa (schisma) rağmen doğru inançlı kabul ettiği için bunların kiliselerini kendi bünyesine dâhil etmişti. Haçlıların gelişinin öncesinde Bizans'ın, Müslüman idarecilerle yaptığı ikili anlaşmaların güvencesiyle Kudüs'teki Hıristiyanlara ait kutsal mekânların idaresi Ortodoksların elindeydi. Şimdi bu haklarından mahrum kaldıkları gibi Latin Kilise hiyerarşisi içerisinde kalmaya zorlanmışlardı.

Haçlıların bütün bu uygulamaları aslında ciddi bir siyasî temele dayanmaktaydı. Yerli Hıristiyanlara tanınan haklar konusunda Kudüs Krallığı'nın insan kaynağı ihtiyacının ön planda olmasına karşılık kuzeydeki Urfa ve Antakya'da durum biraz daha karşılıktı. Bunların sınırları dâhilinde çok miktarda Yakubi ve Ermeni yaşamaktaydı. Adı geçen topluluklar insan ihtiyacının yanı sıra Bizans ile ilişkilerde Haçlılar adına önemli bir denge unsuru teşkil etmekteydi. Böylesine bir dengenin gözetilmesi özellikle Antakya Prinkepsliği için dikkat edilmesi gereken bir husustu. Zira seferlerin başından itibaren Bizans'ın şehir üzerindeki hâkimiyet iddiaları Antakya Haçlılarının üzerinde bir Demokles Kılıcı gibi durmaktaydı. Dolayısıyla da şehirde ciddi bir nüfusa sahip ve Bizans egemenliğinin hayalini kuran Ortodoks Greklere karşı Bizans'tan nefret eden Yakubilerin ve Ermenilerin desteğini almaya önem verdiler. Diğer taraftan Bizans'ı teskin etmek amacıyla Antakya'daki patriklik makamı zaman zaman Ortodokslara bırakılsa da bu sürekli olmamıştı. Tehdidin ortadan kalktığı andan itibaren Ortodoks patrikleri yerlerini yeniden Latin kilisesi mensuplarına bırakmaya zorlanmışlardı. Nitekim Antakya'nın ilk ele geçirildiği dönemde şehir, Bizans ile yapılan anlaşmaya rağmen

⁵¹ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 258.

⁵² Hamilton, *a.g.e.*, s. 189. Ancak yukarıda Kral Amaury döneminde Kudüs'e Ermeni muhacereti ile ilgili aktarılan olayda bunun aksine bilgiler yer almaktadır. Bkz. 66n.

kendi adına alıkoymuş olan Bohemund mevkiini kuvvetlendirmesinin ardından Bizans ile ilişkisinden şüphelendiği Rum patrik Ioannes Oksites'i 1100 senesinde makamından azletmişti. Onun yerine Latin meslektaşını Bernard de Valence tayin edilmişti⁵³.

Bizans da Antakya üzerindeki siyasî haklarını vurgulamak adına önem verdiği bu meselenin sürekli takipçisi olmuştur. Zira 1108'deki Devol Anlaşması'nda⁵⁴ Bohemund'a kabul ettirilen şartlardan birisi Antakya patriğinin Rumlardan atanmasıydı⁵⁵. Aynı şekilde Renauld de Chatillon'un Kıbrıs'a karşı yaptığı yağma saldırısını cezalandırmak üzere güneye inen İmparator Manuel de muhatabını affetmesinin karşılığında Antakya Kilisesinin başına bir Rum patriğinin geçirilmesini şart koşmuştu⁵⁶. Kuzey'deki Haçlı unsurlarının Ortodoks tebaası Bizans'ın zaman zaman gerçekleşen müdahaleleri ve siyasî ağırlığı ile varlıklarını korurken Kudüs Krallığı'ndakiler ise Ortodoks inancına sahip Ermeni Kraliçe Morphia, kızı Melisende ile sonuncusunun oğulları ile evlenen Bizanslı prenseslerin himayesinde idiler.

Diğer taraftan Yerli Hıristiyan cemaatlerinin mensupları sadece Haçlıların egemenliğindeki sahada meskûn değillerdi. Müslüman topraklarında yaşayan çok sayıda Yakubi ve Ermeni mevcuttu. Böylesine bir bağlantı ise Haçlı ileri gelenlerinin göz ardı edebileceği bir durum değildi ve daha öncesinde sapkın olarak niteledikleri cemaatlere tolerans göstermek için bir neden daha ortaya çıkarmaktaydı⁵⁷. Bunların dışında Yerli Hıristiyan cemaatlerinin kendi aralarındaki çekişmeler de Haçlıların, onları daha rahat şekilde idare etmesini sağlamakta olup istenilen bir durumdu. Nitekim Ortadoks-Monofizit düşmanlığı kadar Süryaniler ve Ermeniler arasında da dinî ve sosyal açıdan zaman zaman

⁵³ Willermus Tyrensis, *a.g.e.*, I, 297.

⁵⁴ Bu anlaşma hak. bkz. E. Altan "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Antlaşması", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. M. İpşirli Armağanı*, I, İstanbul 2013, s. 107-117.

⁵⁵ Anna Komnena, *Aleksiad, Malazgirt'in Sonrası*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1996, *a.g.e.*, 431.

⁵⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, trk. trc. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara 2001, s. 134

⁵⁷ Hamilton, *a.g.e.*, s. 191.

gerginlikler yaşanmaktaydı⁵⁸. Aynı şekilde Kilikya Ermenilerinin Antakya'ya ele geçirme teşebbüsüne karşı şehirdeki Grekler ve Latinler ortak bir direniş göstermişlerdi. Anlaşılacağı üzere bu gibi durumlar Haçlılar için oldukça önemli ve hükmetmeyi kolaylaştıran avantajlardı.

Dinî konulardaki zıtlıkların kısmen de olsa giderilmesinin dışında Haçlıları sosyal anlamda Yerli Hıristiyanlara yaklaştıran, bir arada yaşam için ortak zeminin oluşturulmasında etkili olan ikinci uygulama ise taraflar arasında yapılan evliliklerdi. Çünkü Kudüs Krallığı'nın dışında Urfa ve Trablus kontluklarıyla Antakya Prinkepsliği'nin hâkimiyet sahalarındaki Yerli Hıristiyan nüfusu oldukça fazlaydı. Örneğin Urfa ve Antakya'da Ermeni, Trablus'ta ise Marunî tebaa yoğunlukta idi. Sosyo-ekonomik hayata verdikleri katkıların yanında Ermeniler Urfa ve Antakya orduları için ciddi bir kaynak teşkil ediyordu. Durumun farkında olan Haçlılar yaptıkları evliliklerle aradaki ilişkileri geliştirmeye azami gayret sarf ettiler. Zira gerçekleşen evlilikler sosyal anlamda iki tarafı birbirine bağlayan belki de en önemli nokta idi. I. Baudouin henüz Urfa Kontu iken şehrin ileri gelenlerinin tavsiyesiyle siyasî durumunu kuvvetlendirmek ve destek sağlamak amacıyla bir Ermeni asilzadesinin Arda isimli kızıyla evlenmişti. Bu I. Baudouin için bütünüyle siyasî bir evlilik olmuştu. Zira Kudüs Kralı olmasının akabinde biraz da maddi ihtiyaçlar dolayısıyla Arda'dan boşanıp yeni bir evlilik yapmıştı. Fakat Katolik inançlarına ters düşen bu fiili uzun süre tartışılmış ve nihayetinde yeni eşinden ayrılmıştı⁵⁹. I. Baudouin'in Urfa'daki halefleri II. Baudouin ve I. Joscelin de Ermeni asilzadelerinin kızlarıyla evlenmişlerdi. Yapılan evliliklerin özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Urfa'nın Haçlı idarecileri tarafından gerçekleştirilmesi hâkimiyetleri altındaki Ermeni nüfusu daha rahat kontrol altına almak ve durumlarını güçlendirmek amacıyla yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Urfa kontlarının bu fiilleri diğer asiller tarafından olmasa bile aslar tarafından geniş ölçüde taklit edilmiştir. Öyle ki ileride Ortadoğu'daki Haçlıların ikinci neslinin nüfusunun ağırlıklı kısmını meydana getirecek *Paulinler* denilen melez nesil için

⁵⁸ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 19-20, 59-60, 122.

⁵⁹ İleride Ortadoğu'daki Haçlılar adına siyasî bir takım düşmanlıkları da beraberinde getirecek bu evlilik olayı ile ilgili tfs. için bkz., Runciman, *a.g.e.*, II, s. 84-86; Aydın Usta, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s. 313-314.

ilk adım bu şekilde atılmıştır. Yerli Hıristiyanların desteğini kazanmak özellikle de Müslüman saldırılarına açık bir hâkimiyet sahasına sahip Urfa Haçlı Kontluğu için mutlak bir gereklilik idi. Örneğin II. Baudouin buradaki hakimiyeti sırasında bastırıldığı paralarda Ermeniler tarafından büyük önem verilen Varag'ın kutsal haçının motifi; *Baudouin, Haçın Hizmetkari* ifadesiyle birlikte yer almıştır. Böylece II. Baudouin'in otoritesi, Ermeni dindarlığı ile birleşmiş bu durum ise askerî destek hususunda Ermenilerin Haçlı ordusu saflarında yer almasındaki önemli nedenlerden biri olmuştur⁶⁰. Aynı şekilde Urfalı Mateos'da Musul Valisi Mevdud'un 1111 yılındaki Urfa kuşatması sırasında şehre yardıma gelen Haçlı ordusunda Varag Haçının bir mızrağın ucuna takılarak askerin önünde taşındığı aktarılmaktadır⁶¹.

II. Baudouin'in, Malatya'nın Ermeni Hâkimi'nin kızı Morphia'dan doğan dört kızının en büyüğü Melisende (heires regni/tahtın varisi) Ortadoğu'daki Haçlılar arasında önemli bir siyasî figürdü. Uzun süre Kudüs tahtını eşi ve oğlu ile paylaşması Yerli Hıristiyanların Haçlı idaresine ısınmasında önemli bir etken olmuştu. Diğer taraftan Antakya Prensesi Alice örneğinde görüleceği üzere merkeze karşı isyanında bu melez prensesin yanında yer almışlardı⁶². Yine bölgedeki varlıklarını Türkler ve Bizanslılara olduğu kadar zaman zaman Haçlılara karşı da korumak zorunda kalan Kilikya Ermenileri ile Antakya Haçlıları arasında planlanan başarısız evlilik teşebbüsü de oldukça ilginç bir örnektir. Buna göre Kilikya Ermeni Kralı II. Leon, Antakya ve Kilikya tahtlarını bir nesil sonrasında birleştirmek için yeğeni Alice ile III. Bohemund'un oğlu Raymond'u evlendirmişti. Ancak siyasî iktidarın tek elde toplanması adına yapılan bu evlilik Raymond'un erken ölümü ve kardeşi IV. Bohemund'un Antakya tahtını ele geçirmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştı⁶³.

⁶⁰ D.M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, Londra 1983, s. 31-39; John Porteous, "Crusader Coinage with Greek or Latin Inscriptions", *A History of Crusades*, VI, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 364-365; McEvvitt, *a.g.e.*, s. 70.

⁶¹ *Urfalı Mateos Vekaynamesi*, s. 239.

⁶² Tfs. için bkz., Runciman, *a.g.e.*, II, 154-156; Usta, *a.g.m.*, s. 317-318.

⁶³ Tfs. için bkz., Runciman, *a.g.e.*, III, 76-78,86; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008, s. 220-221.

Dinî serbestlik ve evliliklerle sağlanan ortaklığın sonrasında Haçlılar, Ortadoğu'da kaldıkları dönem boyunca en temel eksikliklerini yani nüfus zafiyetini belli ölçüde giderme imkânını elde etmiş oldular. Sosyal hayatı idame ettirecek insan kaynağı anlamında sıkıntı çeken en önemli merkez Kudüs'tü. Şehir, dinî öneminin dışında coğrafi mevkii ve ekonomik anlamda içinde bulunduğu zafiyet nedeniyle Avrupalı yerleşimcilerin pek ilgisini çekmiyordu. Burası Haçlıların eline geçtikten sonra tamamıyla bir hayalet şehir görünümünü almıştı. Zira Yerli Hıristiyanlar, Haçlıların gelişinden hemen önce güvenlik kaygısıyla şehirden çıkartılmıştı. Müslüman ve Yahudiler ise galipler tarafından şehrin ele geçirilişi sırasında katledilmişti. Haçlı hâkimiyetinin ardından bir miktar Yerli Hıristiyanın yeniden geri dönmüş olmasına karşın bu gelişim açısından yeterli değildi.

Kudüs'te yerleşen Latin nüfusu eskiden Yerli Hıristiyanların yer aldığı mahalleyi ancak doldurmaktaydı. Bu nedenle şehir son derece güvensiz bir yer haline gelmişti. I. Baudouin, Kutsal Mezar Kilisesi olayının akabinde Kudüs'teki nüfusu arttırmak üzere yeni bir düzenlemeye girişti. 1115 senesinde Maverayıürdün bölgesine yaptığı seferin sonrasında buradaki Yerli Hıristiyan cemaatleri alarak Kudüs'te eskiden Yahudilere ait mahallede iskân etti⁶⁴. Ancak Kudüs'ün ekonomik yönden zayıflığı nedeniyle şehir her zaman nüfus açısından sıkıntı içinde kalmaya devam edecekti. Diğer taraftan az da olsa Avrupa'dan gelen göçmenler sayesinde varlığını hissettiren Latin nüfusu güvenlik kaygıları ön planda tutularak genelde Yerli Hıristiyan nüfusunun ağırlıkta olduğu bölgelerde iskân edilmişlerdi⁶⁵. Bu durum doğal olarak ikili sosyal ve ekonomik ilişkileri beraberinde getirmişti.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda kronikleşen nüfus problemine çözüm bulmak için Kral Amaury devrinde (1163-1174) Ermeni hâkimlerinden II. Thoros, Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında krala iki sene içerisinde 30.000 Ermeni'yi şehir ve çevresine yerleştirmeyi teklif etmişti. Fakat kilisenin, Müslümanlardan alınan bir vergi olan dime'yi Ermenilerden de almak

⁶⁴ Willermus Tyrensis, *a.g.e.*, I, s. 507-508; Prawer, *Crusader Institutions* s. 91-94; aynı mlf., *The Crusaders' Kingdom*, s. 153; Adrian J. Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, New York 2001, s. 13-14.

⁶⁵ Ronnie Ellenblum, *Frankish Rural Settlement in the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1998, s. 36-37.

istememesi nedeniyle bu teşebbüs sadece düşünce safhasında kalmıştı⁶⁶. Latin kilisesinin buradaki ısrarı aslında başlangıçtaki düşüncelerin çok fazla değişmediğini göstermesi açısından önemlidir. Müslümanlar tarafında ise daha farklı örneklere rastlamak mümkündür. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1196 senesinde Bizans arazisine yaptığı bir seferin ardından elde ettiği Rum esirleri Akşehir civarına yerleştirmiş kendilerine toprak, tohum, tarım aletleri dağıtıp beş yıl süreyle de vergiden muaf tutmuştur⁶⁷. Bu ikinci olayda hemen hemen aynı şartlar dâhilinde nüfusu ve ekonomik faaliyetleri geliştirmek düşüncesiyle gerçekleştirilmiş olup Yerli Hıristiyan ahaliye davranış konusunda Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki fark çok açık bir şekilde kendisini göstermektedir.

Değişmeyen Düşünceler; Hakim Sınıfın Ön Yargıları ve Dinî Karşıtlıklar

Haçlıların, Yerli Hıristiyanların desteğini kazanmak adına gerçekleştirdikleri fiillere rağmen halen muhataplarının değer yargılarına karşı bir küçümseme içinde oldukları görülmektedir. Örneğin; Doğu Hıristiyanlarında sakal, erkeklik ve şeref göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Bunu bilen II. Baudouin maiyetiyle birlikte planladığı bir mizansen ile kayınpederi Malatya'nın Ermeni Hakimi Gabriel'den 30.000 altın almayı ve yaşadığı maddi zorluğu aşmayı başarmıştı⁶⁸. Keysun Hakimi

⁶⁶ Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, nşr. M.L. de Mas Latrie, Paris 1871, s. 27-30.

⁶⁷ Olayla ilgili bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 239-240.

⁶⁸ Willermus Tyrensis tarafından (s.478-481) aktarılan ancak kronoloji anlamında hatalı olan bu rivayete göre; II. Bauoduin'in yaşadığı ekonomik sıkıntıları aşmak için adamlarının tavsiyesiyle böyle bir olay planlamıştı. Kayınpederi ile bir araya geldiği sırada adamlarından biri yanına gelerek onun için uzun süreden beri kendisi adına yaptıklarını sıralamış ancak maaşlarının ödenmediği takdirde zor durumda kalacaklarını dolayısıyla ya maaşlarını ödemesini ya da daha önce verdiği sözü yerine getirmesini istemişti. Bu konuşmaları merak eden ve bir tercüman vasıtasıyla öğrenen Gabriel, damadına verdiği sözün ne olduğunu sorunca Baudouin utanır görünerek cevap verememişti. Bunun üzerine adamı onun maaşları ödeyemediği takdirde sakallarını kesmeye söz verdiğini söylemişti. Gabriel bu durum karşısında hayretler içinde kalıp sinirlenerek damadına neden böyle bir söz verdiğini sorduğunda ise Baudouin, adamlarının isteklerini karşılamak için elinde daha değerli bir şeyinin kalmadığı cevabını vermiş ve Urfa'ya döndüğünde bu meseleyi çözeceğini söylemişti. Fakat adamları daha önceden kararlaştırıldığı şekilde paranın ödenmesi için baskı yapınca nihayetinde Gabriel

Kogh Vasil, Haçlıların bölgeye gelmesinden itibaren onlarla iyi ilişkiler kurmuş ve hatta Antakya Prinkepsi Bohemund'un, Danişmentlilerin hapsinden kurtulması için istenen fidyenin karşılanması için büyük gayret sarf etmişti⁶⁹. Ancak Haçlılar buna onun elindeki topraklara tamah ederek karşılık vermişler ve 1112'deki ölümünün ardından da eşi, Aksungur el-Porsuki'ye elçiler göndererek itaatini bildirip onun himayesine girmek zorunda kalmıştı⁷⁰. Aynı şekilde Elbistan'ın Ermeni ahalisi şehirdeki Haçlıların taşkınlıklarından bıkuıkları için Türkleri yardıma çağırılmışlar ve buradan gitmeyi kabul etmeyen Haçlı garnizonunu bütünüyle imha etmişlerdi⁷¹. Yine II. Baudouin esareti döneminde dahi kendisine sadık kalan Urfa Ermenilerine ve civardaki Ermeni beylerine karşı çok sert bir hareket tarzı takip etmiş ve onun faaliyetleri neticesinde Haçlıların gelişinin öncesinde sayıları altıyı bulan bağımsız Ermeni beyliklerinden geriye sadece Kilikya'nın dağlık arazi yapısı sayesinde kurtulabilen Rupen Hanedanı kalabilmişti. Urfalı Mateos bütün bu olanları; *Onlar her türlü vahşi ve haksız hareketlerle bu memleketleri birer harabeye çevirdiler. Fenalıktan başka bir şey düşünmeyip iyi ve hayırlı bir harekette bulunmadılar, sözleriyle aktarmış ve yaptıkları diğer birçok haksızlıkları yazmak istedim ise de onların hâkimiyetleri altında bulunduğum için buna cesaret edemedim*⁷² sözleriyle aktarmaktadır.

Diğer taraftan Kutsal Mezar Kilisesi olayının ardından Yerli Hıristiyanlara dinî açıdan serbestlik tanınmasına karşın zaman zaman kiliselerine yapılan baskın ve tecavüzler bunları son derece kızdırmaktaydı. Özellikle Urfa Kontu II. Joscelin çok kötü bir şöhrete sahipti. Bu nedenle de Süryani Mikhael tarafından; *dinsiz, Allah tarafından terk edilmiş biri, sahte Hıristiyan, kusmasına dönen köpek* gibi yakıştırmalara maruz kalmıştır⁷³. Yine Urfalı Mateos 1115 senesinde meydana gelen depremin sadece Haçlıların elinde olan yerlere zarar verdiğini belirttiğinden sonra bunun Tanrı'nın çizmiş olduğu yolun terk edilip, yanlış yollara

damadının onuru/sakalı için bu parayı ödemeyi kabul etmiş ve ona bir daha sakalını bu gibi şeyler için ortaya koymayacağına dair söz vermişti.

⁶⁹ Urfalı Mateos'a (s. 221) ve Smpat Sparapet'e (s. 56) göre 100.000 altınlık fidyeye parasının 1/10'una tekabül eden 10.000 altını bizzat kendi hazinesinden ödemiştir.

⁷⁰ İbn el-Esir, X, 502.

⁷¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 229; Smpat Sparapet, *a.g.e.*, s. 56.

⁷² *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 261.

⁷³ *Süryani Patrik Mikhael Vekayinamesi*, s. 152, 159-161.

sapılmasının ve İncil’de yazılan tembihlerden yüz çevirmenin bir sonucu olduğunu yazmıştır⁷⁴. İlk zamanlarda Yerli Hıristiyanlar hakkında kullanılan sapkın tabirinin sonraki dönemler içinde yerini *Roma’ya tabi olmayanlar* (qui ne sont obéissants à Rome) şeklinde bir tanımlamaya dönüşerek yumuşatılmasına, zaman içinde Doğulu Hıristiyan mezheplerinden bazılarıyla sağlanan birleşmeye (uniat)⁷⁵ karşın Haçlıların, bunlar hakkındaki menfi görüşlerinin değişmediğinin açık örneğini Jaques de Vitry’nin mektuplarında bulmaktayız. Akkâ Piskoposu seçilmesinin ardından 1216 senesinde bu şehre gelen de Vitry; Yahudi ve Müslüman adetlerini benimsedikleri için güvenilmez ve yozlaşmış olarak bahsettiği Yerli Hıristiyanların bu dinin gizlerini Müslümanlara sattıklarını belirtmektedir. Yine Haçlılarla, yerli halkın birleşmesinden ortaya çıkan Paulinleri şımarık ve dinî konularda kayıtsız, Müslümanlar gibi yaşayan kimseler olarak nitelerken⁷⁶, bilhassa Akka şehrindeki kanunsuzluk ve keşmekeşten yakınmaktadır. Asıl ilginç olan nokta ise mektubunu bitirirken sarf ettiği *Doğu bölgelerindeki birçok sapkın Hıristiyanın ve Müslümanların kolayca Hıristiyanlaştırılabileceği* şeklindeki cümlelerdir⁷⁷. Benzer şekilde yazar Pierre Dubois (1255-1321); Katolik ilahiyatı, mantık ve dil konularında eğitilen genç kızların, Doğulu Hıristiyanlar ve Müslümanlar ile evlendirilerek bunları Hıristiyanlığa kazandırılacaklarını düşünmekteydi⁷⁸.

Yerli Hıristiyanlar ve Feodal Sistem

Haçlıların Ortadoğu’da ele geçirdikleri toprakların yönetimiyle ilgili Avrupa’dan alışkın oldukları feodal uygulamaları devam ettirmeleri son

⁷⁴ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 254-256.

⁷⁵ Atiya, *a.g.e.*, s.425; Hamilton, *a.g.e.*, s. 332-334; Joshua Prawer, “Social Classes in the Crusader States the “Minorities”, *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 89-94; Altan, *a.g.m.*, s. 68. Kilikya Ermenileri de II. Leon döneminde krallık unvanını almak için Papalık ile kiliselerin birleşmesi konusunda fiiliyata geçmese de belli bir mutabakata varmışlardı. Bu çabalar II. Leon’un ölümünden sonra da sürdürülmüştür. Bkz., Prawer, *Crusader Institutions*, s. 70-71; Runciman, *a.g.e.*, III, s. 78-79; Hamilton, s. 335-345.

⁷⁶ Jacques de Vitry, *a.g.e.*, s. 129-139.

⁷⁷ *Letters from the East*, s. 98-108.

⁷⁸ Natasha R. Hodgson, *Women Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Suffolk 2007, s. 65-66, 240.

derece doğal bir hareketti. Öte yandan yeni geldikleri bu coğrafyanın siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel şartlarını da göz önünde bulundurmaları gerekliliği 1101 Haçlı Seferleri sonrasında açıkça ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla da Avrupa'daki feodal sistemi temel alan fakat az da olsa bölgenin şartlarından etkilenmiş bir idarî mekanizma oluşturma yoluna gittiler. Riley-Smith uygulanan bu *sistemi modası geçmiş kanun kitaplarına ve şövalyeliğin sahte örneklerine dayanan biçimsiz, yozlaşmış ve gevşek* terimleriyle ifade etmektedir⁷⁹. Aynı şekilde Jean Richard da *feodalizmin Avrupa'da bölgeden bölgeye bile farklılıklar gösterdiğini ve dolayısıyla da doğuya ihraç edilen kurumların birbiriyle benzer özellikler taşımadığını* söylemektedir⁸⁰. Prawer ise Ortadoğu feodalizmini *saf ve yalın* bir düzen olduğunu yazmıştır⁸¹. Haçlıların böyle bir sistem dâhilinde Yerli Hıristiyanlara biçtikleri rol yukarıdaki fiillerinin gerçekliğinin de bir sınaması olacaktır.

Aslında Haçlılar tarafından oluşturulan assisesler (kanunlar), onların Yerli Hıristiyanlara karşı gerçek bakış açılarına dair açık örnekler içermektedir. Buna göre Haçlılar *fatihler ve ülkenin gerçek sahipleri* olarak diğer unsurlar üzerinde tek söz sahibi konumundaydılar⁸². Fethedilmiş topluluklar şeklinde nitelendirebileceğimiz Yerli Hıristiyanlara düşen rol ise yeni efendilerine bağlılıkla hizmet etmektir. Diğer bir ilginç nokta ise Yerli Hıristiyanların bu çerçevede Frank olmayanlar (non-Franks) şeklinde bir sınıflandırmayla dinî kimlik gözetilmeksizin Müslüman ve Yahudilerle aynı statüde görülüyorlardı⁸³. Zira sosyal anlamda önemli olan Latin/Frank kimliği idi. Fethedilmiş unsurlar olarak Haçlı Yüksek Mahkemesinde (Haute Cour) hiçbirinin şahitliği kadın-erkek farkı gözetilmeksizin kabul edilmiyordu⁸⁴. Ancak kanunlar karşısında Yerli Hıristiyan cemaatler arasında belli bir sıralama mevcuttu⁸⁵. Ayrıca Yerli Hıristiyan,

⁷⁹ *The Feodal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, Londra 1973, s. 4.

⁸⁰ *The Crusades, c.1071-c.1291*, s. 87.

⁸¹ *Crusader Institutions*, s. 3-4.

⁸² *Assises du Royaume de Jerusalem, I, Assises de Bourgeois* (Textes Francais et Italien), par. M. Viktor Foucher, Rennes 1839, s. 98.

⁸³ John de İbelin, *Le Livre des Assies*, ed. Peter W. Edbury, Brill 2003, s. 167; Prawer, *Crusader Institutions*, s. 201; aynı mlf., "Minorities", s. 71.

⁸⁴ John de İbelin, *a.g.e.*, aynı yer.

⁸⁵ *Assises du Royaume de Jerusalem*, s. 104, 106.

Müslümanlar ve Yahudiler gibi baş vergisi ödemekle yükümlüydüler⁸⁶. İslam hâkimiyeti döneminde cizye adı altında ödenen bu verginin alınış şartı hâkim unsurun dininin dışında farklı bir dine mensup olmak⁸⁷. Cizye vergisinin ödenmesi karşılığında gayrimüslim unsurlar her türlü sosyal ve dinî hürriyetin yanında askerlik hizmetinden de muaf tutulmaktaydılar.

İdarî ve ekonomik değere sahip büyük topraklar, yönetim ile ilgili görevler daha çok Avrupalı Latinler arasında paylaşılırmaktaydı. Yerli Hıristiyanlar ise feodal düzenin en alt birimini oluşturuyorlardı. Bunların yer aldıkları sosyal pozisyon ile ilgili Avrupa feodalizmindeki *serf* (servus: köle) kelimesinin yerine *villein*, *rustici* (köylü) tabiri kullanılmıştır⁸⁸. Avrupa ile Ortadoğu feodalizmi arasında görülen diğer farklılık ise köylülerin diğer bir soyluya, kilise veya tarikata bağışlanmasına müsaade edilmesiydi. Fakat burada sadece ekonomik haklar karşı tarafa geçmekte ve bütün köy ya da geniş topraklar el değiştirmedikçe yargılama hakkı eski efendide kalmaktaydı⁸⁹. Bunun dışında köylülerin göç etmesi veya efendi değiştirmesi kesinlikle yasaklanmıştı. Böyle bir durumda kaçakların eski efendilerine iade edilmesi gerekmektedir. Bu iş için hak sahibi lorda gerektiğinde güç kullanma salahiyeti verilmişti⁹⁰.

Haçlıların yerli nüfusla iletişimlerinde İslam idari teşkilatındaki reislerin muadili *ra'is*, *raisage* ya da *raisagium*lar, *scribanus* (katip) ve *dragoman* (tercüman) gibi görevliler ön plana çıkmaktaydı. Bunların içinde ra'isler

⁸⁶ Praver, *Crusader Institutions*, s. 201-202; aynı mlf., *The Crusaders' Kingdom*, s. 219; aynı mlf., "Social Classes in the Latin Kingdom "The Franks", *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 121; Mcevit, s. 137; Jean Richard (s. 102) bunun Hıristiyan unsurlardan alınıp alınmadığı konusunun belirsiz olduğunu söylemektedir.

⁸⁷ Cizye mükellefiyetiyle ilgili; zimmilerin zelil olarak cizye vermeleri gerekliliği ya da onların İslamın hükmüne bağlanmaları ve boyun eğmeleri dolayısıyla bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulduklarına dair iki farklı açıklama mevcuttur. Bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 42.

⁸⁸ Richard, aynı yer; Praver, *Crusaders Institutions*, s. 203; aynı mlf., "Minorities", s. 107; Riley-Smith, *The Feudal Nobility*, s. 40-41. *Villein* kelimesinin Fransızca *zavalh*, *sefil* ve *aşağı tabaka insan* anlamına gelen XI. yy. menşei bir sıfat olan *Vil* kökünden türediğini görmekteyiz. Ayrıca kelime Fransızca'da argo anlamda *çirkin*, *düşkün* ve *pis* kelimelerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Bkz. *Le Robert Quotidien*, Paris 1986, s. 2036-2037.

⁸⁹ Praver, *Crusaders Institutions*, s. 206-207.

⁹⁰ Praver, *Crusaders Institutions* s. 204.

özellikle köylüler ile toprak sahibi lordlar arasındaki bağlantının sağlanmasındaki ana unsur durumundaydılar. Ayrıca vergilerin toplanmasında yardımcı olmak ve tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesinde de Haçlıların en önemli yardımcılarıydılar. Kimi zaman bir *ra'is*'in idaresine birden fazla köy verilebilirken, bazen de bir köyde iki ya da daha fazla *ra'is* bulunabilmekteydi. Ayrıca ihtiyar heyeti ile birlikte köydeki idarenin yürütülmesinden sorumluydular. Ancak bilhassa vergilendirme konusunda elde ettikleri bazı imtiyazlara karşın köy *ra'is*leri de özgür kişiler değillerdi⁹¹. Daha çok Yerli Hıristiyanlardan tercih edilen *scribanus* ve *dragomanlar* da aynı şekilde Haçlılarla, yerliler arasındaki iletişimin sağlanmasında önemli birer yardımcı durumundaydılar.

Şehirlerdeki Yerli Hıristiyanlar kırsalda yaşayanlara göre daha rahat durumdaydılar. Ticaret ve çeşitli zanaatlarla uğraştıkları için belli bir gelir ve sosyal anlamda belli bir statüye sahiptiler. Ancak bunlarda herhangi bir Latin meslek teşkilatına kabul edilmezlerdi⁹².

Diğer taraftan Haçlılar hukuk açısından da Yerli Hıristiyanları dışarıda tutup onların bu konudaki işlerinin görülmesi amacıyla *Cour de Surien* adıyla bir mahkeme tesis etmişlerdi. Bu mahkemelere şehirlerde yaşayan Yerli Hıristiyanlar arasından seçilen *ra'is*ler başkanlık etmekteydi. Mahkemenin kesin olmamakla birlikte Godefroi de Boullion döneminde Yerli Hıristiyan ahalinin isteği üzerine bunların davalarına bakmak üzere kurulduğu bilinmektedir⁹³. Ancak cinayet, ihanet ve hırsızlık gibi suçlar dışındaki meselelerle ilgili davaların görüldüğü bu mahkemelerin diğer Haçlı mahkemelerinin sahip olduğu vergi toplama yetkisi yoktu. Bahsedilen suçlarla ilgili davalar ise *Cours de Bourgeois*'de görülürdü⁹⁴. Yerli Hıristiyanlara ait bu mahkemeler Kudüs ve Sur gibi şehirlerde varlıklarını sürdürdüklerine dair muğlâk bilgilerin varlığına rağmen XIII. yy.'dan itibaren ağırlıklı olarak ticarî davalara bakan *Cour de la Fonde*'ye

⁹¹ Riley-Smith, *The Feudal Nobility*, s. 47-48; aynı mlf., "Some Lesser Officials in Latin Syria (X)", *Crusaders and Settlers in the Latin East*, Burlington 2008, s. 10-11,15.

⁹² Praver, s. 53.

⁹³ Riley-Smith, *The Feudal Nobility*, s. 89-90; aynı mlf., "Some Lesser Officials in Latin Syria", s. 2-9; Praver, "Minorities", s. 102.

⁹⁴ Riley-Smith, *The Feudal Nobility*, s.90; aynı mlf., "Some Lesser Officials in Latin Syria", s. 3; Praver, "Minorities", s. 105.

dâhil edilmişlerdi. *Cour de la Fonde*'nin altı üyesinden dördü yerlilerden seçilirdi⁹⁵.

Görüldüğü üzere zenginler ve bazı imtiyazlı kişiler (kilise adamları, kâtipler gibi) dışında Haçlı hâkimiyetindeki Yerli Hıristiyan nüfusun ağırlıklı kısmının tabi olduğu bu sistemin, onların statüsüne Müslümanların egemenliğindeki döneme nazaran çok fazla bir iyileştirme getirmediği açıkça görülmektedir. Öyle ki Prawer, Yerli Hıristiyanların Haçlıların gelişinin öncesinde de Selçuklular tarafından uygulanan ikta sistemi dolayısıyla benzer bir durumda olduklarını, yeni efendilerin ise sadece mevcut durumu genelleştirdiklerini ifade etmektedir⁹⁶. Ancak ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün mükemmelleştirdiği ikta sistemi ile feodalite arasında bir münasebet tesisi oldukça zorlama bir görüştür. Zira ikta; kısaca toprağın ekilmesini ve reayanın korunmasını, bunlar yapılırken de devletin asker ihtiyacının hazineye yük olmayacak bir şekilde karşılanmasını öngören bir sistemdi. İkta sahibinin, tahsil edilmesi istenilenin dışında reayadan ekstra para ya da mal almak gibi bir tasarrufu yoktu. Aynı zamanda korumakla vazifelendirildikleri ahalinin malları ve arazisi üzerinde her hangi bir hak talebi olamazdı. Böyle bir şey vukuunda ise elinden iktası geri almırdı⁹⁷.

Haçlıların Ortadoğu'daki idari yapılanmasının bölgedeki Hıristiyan unsurlar için başlangıçtaki beklentilerinden çok uzak bir sistem olduğu ve kendileri adına sosyal anlamda çok fazla bir gelişim sağlayamadığı açıktır. İki yüz seneye yayılan ortak yaşam tecrübesine ve her ne olursa olsun sağlanan uzlaşmaya karşın böyle bir tutumu ise sadece mezhepsel sorunlar ile açıklamak mümkün değildir. Burada Haçlıların zihninde Yerli Hıristiyanlara karşı her zaman mevcut şüpheli yaklaşım da ilişkilerde kilit öneme sahip bir unsur olmuştur. Haçlılar, seferlerin başlangıcında muhataplarının mevcudiyetine karşı bilgisizlik ve ön yargılarını aştıktan

⁹⁵ Richard, *a.g.e.*, s. 103; aynı mlf., "The Political and Ecclesiastical Organization of the Crusader States", *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s.224; Runciman, III, 252; Riley-Smith, *The Feodal Nobility*, s. 90; aynı mlf., "Some Lesser Officials in Latin Syria", s. 7.

⁹⁶ *Crusader Institutions*, s. 204-205.

⁹⁷ İkta ile alakalı tfs. için bkz., Osman Turan, "İkta" *İA*, V/II, 949-959; Sadi Kucur, "İkta", *DİA*, XXII, 47-49.

sonra ilişkiler belli bir seviyeye gelebilmişti. Buna bir de tarafların yekdiğerine duyduğu gereksinim de eklendiğinde bir arada yaşamının formülü ortaya çıkmış görünüyordu. Ancak bütün bunlar Haçlıların, Yerli Hıristiyanlarla ilgili şüphelerini tamamen gidermek için yeterli değildi. Zira uzun süredir Müslümanlarla bir arada yaşayan Ortadoğu'nun Hıristiyan cemaatleri bazı istisnalar dışında son derece rahat bir yaşam sürmüşlerdi. Bu zaman dilimi içerisinde yaşam tarzı, giyiniş ve dil konularında Müslümanlar, Yerli Hıristiyan cemaatleri üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. Özellikle Yakubiler ve Kıptlar ibadet dili olarak Arapça'yı kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Haçlılar yeni yerleştikleri Ortadoğu'da Müslümanlarla bu ilişkilerden dolayı Yerli Hıristiyanlara her zaman şüphe ile yaklaştılar. Onları, Müslümanlarla işbirliği yaparak kendilerine ihanete hazır bir grup olarak gördüler. Örneğin 1108 senesindeki Tell-Başir Savaşı'nın ardından II. Baudouin'den haber alamayan Urfa halkı, onun öldüğünü zannetmişlerdi. Şehrin ileri gelenleri böyle bir durumda şehrin idaresinin Antakya Hâkimi Tankred'in eline geçmesini istemedikleri için burayı kimin yönetmesi gerektiği konusunda aralarında bir toplantı düzenlemişlerdi. Ancak hemen sonrasında Urfa'ya dönmeyi başaran II. Baudouin ve kuzeni Joscelin yapılan toplantının kendi aleyhlerine olduğu şüphesiyle şehirdeki birçok kişiye işkenceler yaparak gözlemlerini çıkartmışlardı. *Çünkü Franklar gammadzlıklara kolayca inanıyorlar ve gönül rahatlığı ile masum adamların kanını akıtıyorlardı*⁹⁸. Zaman içinde kimi yerde Yerli Hıristiyanların Müslümanlarla yaptıkları ittifak girişimleri yaşanan bazı gelişmeler de Haçlıların bu duygularını kuvvetlendirmişti. Nitekim II. Baudouin, Musul Valisi Mevdud tarafından Haçlılara karşı düzenlediği cihat seferleri sırasında Urfa'nın, Türklere teslim edileceği şeklinde bir haber almıştı. Bunun üzerine Yerli Hıristiyanları şehirden çıkarmaya karar vermiş ve halkın tehcirinden sonra Urfa'da 80 kişiden başka kimse kalmamıştı⁹⁹. Kont aldığı kararı daha sonra değiştirse de bu olay Haçlıların zihnindeki şüphenin ne kadar kuvvetli olduğunun açık bir göstergesidir.

Diğer taraftan Yerli Hıristiyanlara karşı Müslüman tarafı da zaman zaman benzer şüphelerle hareket edebiliyordu. Bu ise Yerli Hıristiyanlar

⁹⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 236.

⁹⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 249-250.

için durumu bütünüyle içinden çıkılmaz bir hale getirmekteydi. Müslümanlarla Haçlılar arasındaki mücadelenin ikinci sınıf aktörleri olmalarına karşın onlar için gelişmelerin sonuçlarına katlanmak gibi bir yükümlülük de ortaya çıkabiliyordu. Nitekim V. Haçlı Seferi sırasında ve sonrasında istilacılarla işbirliği yaptıkları şüphesiyle Yerli Hıristiyanların vergi yükü arttırılmış, kiliselerine el koyularak bazı sosyal kısıtlamalar getirilmişti¹⁰⁰. Ayrıca onlar uzun süreden beri Müslümanlarla bir arada yaşadıkları için yaşam tarzı, kılık-kıyafet anlamında Haçlılardan farklı idiler. Öyle ki 1290 senesinde Akkâ'ya gelen bir grup İtalyan Haçlısı aradaki barışa güvenerek şehirde bulunan Müslüman tacirlere saldırmıştı. Burada bulunan bütün sakallı erkekler öldürülmüş ve meydana gelen karmaşada bazı Yerli Hıristiyanlar da hayatını kaybetmişti¹⁰¹.

Yerli Hıristiyanlar yukarıda belirtildiği üzere gerek Haçlıların ve gerekse Müslümanların hâkimiyetindeki sahada meskûndular. Müslümanlarla yüzyıllardan beri mevcut bir arada yaşama alışkanlığının yanında Haçlılara da dinî anlamda yakınlık hissediyorlardı. Bu durum tabiiyet konusunda yaptıkları tercihler nedeniyle zaman zaman zor durumda kalmaları sonucunu getirmişti. Zengi'nin 1144 senesinde Urfa'nın fethi sırasında esir edilen Metropolit Basileus'u, şehri Haçlılar adına koruması nedeniyle azarlamıştı. Ancak Basileus'un; *ne oldu ise iyi oldu. Önce senin için, çünkü bizi cebren ele geçirmekle parlak bir zafer kazandın. Sonrasında bizim için, çünkü senin takdirini kazandık. Mademki Tanrı, bizim senin kölelerin olmamızı istemiştir. Franklara karşı yeminimize sadık kaldığımız gibi sana karşı da yeminli inancımızı muhafaza edeceğiz*¹⁰², şeklindeki cevabı ile karşılaşmıştı. Buna rağmen uzun süreden beri aynı coğrafyanın paylaşılmasının getirdiği yakınlık, sosyal ve ekonomik gereksinimler dolayısıyla şehirdeki Yakubileri, Grek ve Ermenileri affetmişti. Fakat Zengi'nin ölümünün akabinde şehirdeki bazı Ermenilerin desteğini alan II. Joscelin'in burayı yeniden ele geçirme teşebbüsü Yerli Hıristiyanlar için tam anlamıyla bir felaket olmuştu. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin şehri yeniden ele geçirdiği sırada buradan çıkmak isteyen Haçlılar ahaliyi canlı kalkan olarak

¹⁰⁰ *History of Patriarchs of the Egyptian Church*, IV/1, ing. trc. ve not: Antonie Khater-O.H.E. KHS-Burmester, Kahire 1974, s. 55.

¹⁰¹ Runciman, *a.g.e.*, III, 348-349.

¹⁰² Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 127-128.

kullanmışlardı. *Ahali bir taraftan ev ve varlıklarının Frankların ateşiyle kül olduğunu diğer taraftan da üzerlerine Türk kılıçlarının çekilmiş olduğunu görüyorlardı*¹⁰³. Meydana gelen mücadelede çok sayıda Yerli Hıristiyan öldürülmüş, kalanlar ise Haçlıların yeniden şehri ele geçirmesine yardımcı oldukları için esarete sürüklenmişti¹⁰⁴. Yine Haçlıların 1141 senesinde Malatya bölgesine icra ettikleri akından en fazla zarar gören unsurun Yerli Hıristiyanlar olmuş ve Haçlıların gidişinin ardından bölgeye gelen Türklerin yaptığı akında Yerli Hıristiyanlar ikinci defa yağmaya maruz kalmışlardı¹⁰⁵.

Sonuç olarak; Haçlı hareketinin gerçek hedeflerinden birini teşkil etmeseler de seferler sırasındaki gelişmelerden en fazla etkilenen unsurlar Yerli Hıristiyanlar olmuşlardır. Seferlerin başlangıcında aynı dini paylaşmanın getirdiği yakınlık duygusuyla Ermeniler ve Süryaniler, Haçlı hareketine olumlu yaklaşmışlardır. Bununla birlikte Khalkedon Konsili sonrasında başlayan kopukluk ve uzun süre Müslümanlarla birlikte yaşamaları nedeniyle Haçlılardan aynı karşılığı alamamışlardır. Ancak 1101 yılı Haçlı Seferlerinin sonuçları Haçlılar için bir takım gereklilikleri de beraberinde getirmiş ve onların sadece Yerli Hıristiyanlarla değil Müslümanlarla olan ilişkilerini de kökünden etkilemiştir. Yeni dönemle birlikte Yerli Hıristiyanlar sosyal ve ekonomik yönden Ortadoğu'daki Haçlı devletlerinin en önemli tamamlayıcı parçası haline gelmişlerdir. Her şeye rağmen Haçlılar, onlarla ilişkilerini fatihler ve fethedilmişler esasına göre yürütmeyi tercih etmişlerdir. Böyle bir tutum ise iki taraf arasındaki ilişkilerde samimiyet hususunda ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Fakat bütün bu gidişata rağmen taraflar arasındaki ilişkilerin seyri konusunda tabloyu bütünüyle karartmak da doğru değildir. Zira 200 senelik uzun bir periyoda yayılan birlikte yaşam tecrübesi elbette birçok ortak paylaşımı da beraberinde getirmiştir. Nitekim bizzat I. ve II. Baudouin örneklerinden hareketle Haçlılarla, Yerli Hıristiyanlar ve hatta Müslümanlar arasında yapılan evlilikler Haçlıların ikinci neslinin ağırlıklı bölümününün *Paulinler* adıyla bilinen melez bir nesil olmasını sağlamıştır.

¹⁰³ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁰⁴ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁰⁵ Süryani Mikhail, *a.g.e.*, s. 116.

Haçlıların verdikleri dinî konulardaki imtiyazlar da muhataplarının kendilerine biraz daha ısınmasını temin etmiştir. Yine Haçlıların elinde bulunan bölgelerde sosyal ve ekonomik hayatın temel taşları olarak ön plana çıkan Yerli Hıristiyanlar kendi birikimlerini de karşı tarafa aktarmışlardır. Bütün bu yaklaşma çabaları Haçlıların bölgede tutunmaları adına birincil öncelik ve sürdürülmesi gereken bir politika olduğu son derece açık bir gerçeklik idi. Ancak zihinlerinde Yerli Hıristiyanlara karşı mevcut ön yargılardan ve şüphelerden kurtulamamaları, kendilerini feodal düzenin dar kalıplarına hapsedmeleri, onlarla tamamiyle bütünleşmelerini engellemiştir. Bu tutumları ise Yerli Hıristiyanlar açısından seferler öncesindeki yaşantılarından hiçbir şey değiştiremeyen ve hayal kırıklığı meydana getiren bir durum olmuştur. Üstelik arada kalmışlığın bir sonucu olarak çoğu yerde ciddi zararlara uğramışlardır. Dolayısıyla da Haçlı hareketinin, Yerli Hıristiyanlarla yukarıda aktarmaya çalıştığımız ilişkileri de göz önüne alındığında seferlerin başlangıç misyonlarından biri durumundaki *Doğulu Hıristiyan kardeşlere yardım* sözlerinin tamamıyla gerçeklikten yoksun kaldığı daha iyi anlaşılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- The Acts of Council of the Chalcedon*, ing. trc. and notes., Richard Price and Michael Gaddis, Liverpool 2005.
- Anna Komnena, *Aleksiad, Malazgirt'in Sonrası*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1996.
- Anonim Süryani Vekaynamesi*, ing. trc. A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, s. 68-101,273-305.
- Assises du Royaume de Jerusalem, I, Assises de Bourgeois* (Textes Français et Italien), par. M. Viktor Foucher, Rennes 1839.
- Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, ing. trc. ve ed. Susan B. Edgington, *History of the Journey to Jerusalem*, New York 2007.
- Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, nşr. M.L. de Mas Latrie, Paris 1871.

- Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, ing. trc., F. Rita Ryan, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969.
- Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, I, trk. trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- Ioannes Kinnamos, *Historia*, trk. trc. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara 2001.
- Jacques de Vitry, *Historie des Croisades*, thk. François Guizot, Paris 1825.
- John de İbelin, *Le Livre des Assies*, ed. Peter W. Edbury, Brill 2003.
- Letters from the East, Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, ing. trc. Malcom Barber-Keith Bate, Burlington 2010.
- Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, ing. trc. J. Hugh Hill-Laurita L. Hill, Philadelphia 1968.
- Robertus Monochus (Robert the Monk), *Historia Iherosolimitana*, ing. trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Burlington 2005.
- Severus b. el-Mukaffa, *History of the Patriarchs of the Egyptian Church*, III, IV/1, ing. trc. ve notlar: Aziz Suryal Atiya-Yassa Abdülmesih, Kahire 1959.
- Smpat Sparapet, *Chronicle*, ing. trc. Robert Bedrosian, New Jersey 2005.
- Süryani Mikhail, *Süryani Patrik Mikhail'in Vekayinamesi*, TTK Kütüphanesi.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. H.D. Andresyan, Ankara 2000.
- Willermus Tyrensis, *Historiarum in Partibus Transmarinis Gestarum*, ing. trc., E.A. Babcock-A.C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I-II, New York 1943.

Araştırma Eserleri

- Altan, Ebru, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hıristiyanları", *Sosyologca*, sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, İstanbul, s. 63-71.

- , “Bizans’a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Anlaşması”, *Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. M. İpşirli Armağam*, I, İstanbul 2013, s. 107-117.
- “Apostolic Succession” *Britannica Encyclopedia of World Religions*, Londra 2006, s. 69.
- Atiyya, S.A., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, trk. trc. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005.
- Bailly, August, *Bizans Tarihi*, I, trk. trc. Haluk Şahin, İstanbul t.y.
- Boas, Adrian J., *Jerusalem in the time of the Crusades*, New York 2001.
- Bozkurt, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zımmilerin Hukuki Statüleri”, *DEÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1-4, İzmir 1987, s. 115-155.
- Cahen, C., “Zimme”, *İA*, XIII, s. 566-571.
- Cate, J.L., “The Crusade of 1101”, *A History of Crusades*, I, gen. ed. K.M. Setton, Londra 1969, s. 343-367.
- Christe-Murray, David, *A History of Heresy*, Oxford 1976.
- Çelik, Mehmet, *Süryaniler Tarihi*, I, Ankara 1996.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 1990.
- , “1101 Haçlı Seferleri”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan’a 80. Doğum Yılı Armağam*, İstanbul 1995, s. 17-56.
- Duncalf, Frederic, “The Council of Piacenza and Clermont”, *A History of the Crusades*, I, gen. ed. K. M. Setton, Londra 1969, s. 220-252.
- Durak, Nihat, *Süryaniler Açısından 451 Kadıköy Konsili*, İstanbul 2012.
- Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi, İznik’ten II. Vatikan’a*, trk. trc., Mehmet S. Aydın, Ankara 1990.
- Ellenblum, Ronnie, *Frankish Rural Settlement in the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1998.
- Eroğlu, Hikmet, “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *A.Ü.E.F. Dergisi*, Ankara 2000, s. 309-325.

- Gat, Shimon, “The Seljuks in Jerusalem”, *Towns and Material Culture in the Medieval Middle East*, ed. Yaacov Lev, Leiden 2002, s. 1-39.
- Hamilton, Bernard, *The Latin Church in the Crusader States, The Secular Church*, Londra 1980.
- Hitti, P.K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I, trk. trc. Salih Tuğ, İstanbul 1995.
- Hodgson, Natasha R., *Women Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Suffolk 2007.
- Iogua-prat, Dominique, *Order and Exclusion, Cluny and Christendom face heresy, Judaism and İslam (1000-1150)*, ing. trc. G. Robert Edwards, New York 2002.
- Kucur, Sadi, “İkta”, *DİA*, XXII, 47-49.
Le Robert Quotidien, Paris 1986.
- McEvitt, Cristopher, *The Crusades and Christian World of the East, Rough Tolerance*, Philadelphia 2008.
- Metcalf, D.M., *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, Londra 1983.
- Micheau, Françoise, “Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites”, *The Cambridge History of Christianity*, V, *Eastern Christianity*, ed. Michael Angold, Cambridge 2008, s. 373-535.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trk. trc. Fikret İşıltan, Ankara 1995.
- Porteous, John, “Crusader Coinage with Greek or Latin İnscriptions”, *A History of Crusades*, VI, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 354-420.
- Prawer, Joshua, *Crusader Institutions*, Oxford, 1980.
- , *Crusaders’ Kingdom, European Colonialism in the Middle Ages*, New York 1972.
- , “Social Classes in the Crusader States the “Minorities”, *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 59-115.

- , “Social Classes in the Latin Kingdom “The Franks”, *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 117-192.
- Richard, Jean, *The Crusades, c.1071-c.1291*, ing. trc. Jean Birrell, Cambridge 1999.
- , “The Political and Ecclesiastical Organization of the Crusader States”, *A History of Crusades*, V, gen. ed. K.M. Setton, Wisconsin 1989, s. 193-250.
- Riley-Smith, Jonathan, *The Feodal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, Londra 1973.
- , “Some Lesser Officials in Latin Syria (X, in *English Historical Review*, 87/342, Oxford 1972)”, *Crusaders and Settlers in the Latin East*, Burlington 2008, s. 1-26.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III trk. trc., Fikret Işıltan, Ankara 1992-1998.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- , “İkta” *İA*, V/II, 949-959.
- Usta, Aydın, “Haçlı Seferlerinde Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s.
- , *Çakarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008.
- Zernov, Nicolas, *Eastern Christendom A Study of the Origin and Development of Eastern Orthodox Church*, Londra 1963.